

ՆԵՐՍԻՍ ՇՆՈՐՀԱՎԻ

ՄԻԶԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Ծար. Բազմ., 1992, էջ 7-30)

Տեսանք նախորդ ուսումնասիրութեան մէջ Գրիգորիս Վկայասէր կաթողիկոսին եւ Հռոմի Գրիգոր է. Պատին միջեւ եղած թղթակցութիւնը, որ ցոյց կու տար երկու եկեղեցիներու միջեւ գոյութիւն ունեցող հաղորդակցութիւնը, եւ ոչ թէ այս արարքով կը ստեղծուէր միութեան պայմանագրութիւն մը, ինչպէս ոմանք ուզած են ենթադրել:

Այս հաղորդակցութիւնը կը շարունակուի անոր յաջորդ Գրիգոր Պահաւունիէն միջեւ Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսներու օրով. զարձեալ թղթակցութիւններ երկու կողմերէն, երկու եկեղեցիները աւելի եւս կը մօտեցնեն, մինչեւ իսկ Հռոմէն նույէր կու գայ կաթողիկոսին պալիում եւ լատինական եպիսկոպոսական թագ ու գաւազան²:

Վատիկանի Բ. ժողովը իր «Միութեան վերահստատումը» սկզբ բնաւորութեամբ հանած վճիռին մէջ հետեւեալ կերպով կը նկարագրէ հին ժամանակներու եկեղեցական յարաբերութիւնները. «Երկար դարերու տեւողութեամբ, Արեւելեան եւ Արեւմտեան եկեղեցիները ընթացած են իրենց ուրոյն ճամբաններէն, սակայն միացած մնալով իրարու հաւատքի եւ խորհուրդներու եղայրական հաղորդակցութեամբ: Իսկ երբ հաւատքի կամ բարեկարգութեան վերաբերեալ տարածայնութիւն ծագէր անոնց միջեւ՝ միաձայն հաւանութեամբ կը դիմէին Հռոմի Աթոռին իրաւարարութեան: Հաճոյքով այս սուրբ ժողովը կը յիշեցնէ ամէնուն, ուրիշ կարեւոր իրողութիւններու կարգին, թէ Արեւելքի մէջ

1. ԿՈԴԵԱՆ Լ. Ս., Հայոց Եկեղեցին, Պէյրութ, 1961, էջ 371:

(Տե՛ս ՊԱԼՃԵԱՆ, Պատմութիւն Կարողիկէ վարդապետութեան ի Հայս, Վիեննա, 1878, էջ 27): ԱՄԱՏՈՒՆԻ Հ. Կ., Հայ կարողիկոսական Աթոռին ինքնավարութիւնը, Վենետիկ, 1969, էջ 43:

2. Տե՛ս Հոս, Նամակ Լուսիոս Գ. Պապին, եւ Ներսէս Լամբրոնացիի, Յիշատակարանը:

մասնական կամ տեղական բազմաթիւ եկեղեցիներ գոյութիւն ունին, որոնց միջև առաջին տեղը կը գրաւեն պատրիարքական եկեղեցիները, եւ որոնցմէ շատեր կը պարծին նոյնինքն Առաքեալներէ հիմնուած ըլլալու պատիւով։ Այս պատճառով Արեւելիցներու քով հոգ տարուած է եւ կը տարուի տակաւին՝ պահպանելու հաւատքի եւ սիրոյ հաղորդակցութեան մէջ այս եղբայրական յարաբերութիւնները, որոնք պէտք են զօրել տեղական եկեղեցիներու մէջ իրեւ քոյր համայնքներու»³։ Այստեղ կը հաստատուի տեղական եկեղեցիներու գոյութիւնը, որոնք կը կոչուին քոյր եկեղեցիներ։ անոնց միջեւ եղած եղբայրական յարաբերութիւնները հիմնուած են «հաւատքի միութեան եւ խորհուրդներու եղբայրական հաղորդակցութեան վրայ»։ Երկրորդ հաւաստումով կը հաստատուի հոռմի Աթոռին կատարելիք դերը այս քոյր եկեղեցիներու միջեւ՝ եթէ տարածայնութիւն մը ստեղծուի հաւատքի կամ բարեկարգական էական հարցերու շուրջ։ այսինքն ըլլալ իրաւարար անոնց միջեւ։ Այս պարբերութիւնը Սարովիկի ժողովին մէջ դրուած կանոնին կը համապատասխանէ, որ մեր նախնիք ալ թարգմանած են⁴։

«Առաքեալներէ փոխանցուած ժառանգութիւնը ընդունուած է զանազան ձեւերով, որ եկեղեցւոյ առաջին շրջաններէն սկսեալ՝ զանազան տեղեր այլեւայլորէն բացատրուած, նաեւ կեանքի պայմաններու եւ նկարագրի տարբերութիւններուն պատճառով։ Այս բոլորը առիթը ընծայած են բաժանումներու, բացի արտաքին ազդակներէ, նաեւ փոխադարձ հասկացողութենէ եւ սիրոյ պակասէն»⁵։

Այս տեղ յետ միութեան տեսակը բացատրելու, կը յայտարարէ բաժանումի պատճառները, որոնք զանազան եկեղեցիներու միջեւ եղած՝ «Առաքեալներէ ժառանգութած զանազան ձեւերու եւ անոնց տարբեր տեղերու մէջ տրուած տարբեր մեկնութիւններէն» առաջ եկած են։ բայց մանաւանդ՝ «Իրար հասկացողութեան եւ սիրոյ պակասէն»,

3. Վաւերաբուղբեր Վատիկանիան Բ. տիեզերական ժողովին, (թրգ. Հ. Լեւոն Զէֆիեան), Վենետիկ, 1963, էջ 155։
4. ՅԱԿՈՒՅԱՆ Վ., Կամոնագիրի Հայոց, Համ. Ա., Երեւան 1964, էջ 254։ Առաջին հազարամետակին՝ Հռոմի աթոռին գլխաւորութեան գործարութիւնը այս բարձրագոյն առեանին կամ հասարակաց իրաւարարութեան մէջ կայանալով, Հայ Եկեղեցին շունցաւ պատեհութիւնը Հռոմի հետ ուղղակի եւ անմիջական յարաբերութիւն ունենալու։ անոր հարցը Բիւզանդիոնի հետ էր եւ կը դիմադրէր յանձն առնել ենթակուիլ կայսերական իշխանութեան, որ Քաղկեդոնի ժողովքին 28րդ կանոնին համաձայն Կ. Պոլսոյ պատրիարքը կ'ուզէր բոլոր արեւելիք վրայ ունենալ։ Մինչ Բ. հազարամետակին Հռոմի Պապերը սկսան Արեւելիք հետ ալ յարաբերութեան մէջ մտնել իրեւ ընդհանուր եկեղեցւոյ գլուխ, գործածելով հոս այն բոլոր իշխանութիւնը՝ որ ունէին նկատմամբ Արեւամուտքի։ Ամենա կը զուգադիպի մէր կողմէն Բիւզանդիոնի հետ հաղորդակցութեան խզումին (1054) եւ միւս կողմէն խաչակրութեան արեւելք հասնելու։
5. Վաւերաբուղբեր Վատիկանիան Բ. տիեզերական ժողովքին, Վենետիկ, 1967, էջ 154-5։

ինչպէս նոյնինքն Ներսէս Շնորհալին ալ վեր կը հանէ Բիւզանդացին ներու հետ խօսակցութեան ընթացքին⁶:

Ուստի, Դ. պարբերութեան մէջ յորդոր կը կարդայ, ըսելով. «Սուլր ժողովը կը յորդորէ հետեւաբար ամէնքը, բայց յատկապէս զանոնք որ կ'ուզեն աշխատիլ վերահաստատելու կատարեալ հաղորդակցութիւնը Արեւելեան եկեղեցիներու եւ Կաթողիկէ եկեղեցւոյն միջեւ, որ նկատի առնեն պատշաճօրէն Արեւելեան եկեղեցիներու ծագումին եւ աճումին այս յատուկ պարագան, ինչպէս նաեւ անոնց եւ Հռոմի աթոռին միջեւ՝ բաժանումն առաջ գոյութիւն ունեցող յարաբերութիւններուն բնոյթը. եւ այս բոլորին շուրջ ուղիղ դատաստան մը կազմեն»⁷:

Այս նպատակով կ'ուզենք քննութեան նիւթ ընել Հայ եւ Հռոմի եկեղեցական յարաբերութիւններու պատմական հարցը, Գրիգոր Գ. Պահաւունի կաթողիկոսէն մինչեւ Գրիգոր Տղային օրերը:

Հայ Հռոմէական յարաբերութիւններ
Գրիգոր Պահաւունիի ատեն (1113 - 1166)

Գրիգոր Պահաւունի յաջորդելով Բարսեղ Անեցի կաթողիկոսին, 1113ին, իր կեանքի երիտասարդ հասակէն (15էն-22ին միջեւ), դժուարին շրջան մը ունեցաւ իր հեղինակութիւնը ընդունելի դարձնելու ամբողջ ազգին: Առաջին շրջանին հոգ տարաւ իր եղբօր ներսէսի, տակափն պատանի, կրթութիւնը կատարելագործելու. ապա փութով քահանայական ձեռնադրութիւն տուաւ անոր եւ իր քով առաւ իրը գործակից: Այդ օրէն ներսէս դարձաւ Գրիգորի աջ բազուկը:

Այս շրջանիս խաչակիրները գրաւած էին Երուսաղէմը եւ որոշ իշխաններ Կիլիկիոյ շուրջը կը գրաւէին հողամասեր՝ տէր գառնալով անոնց: Այսպէս՝ արեւմուտքը արմատ կը ձգէր Արեւելքի մէջ հայ ժողովուրդին հետ շիման մտնելով: Եկեղեցական լատին իշխանութիւնն ալ սկսած էր հետաքրքրութիւն հայերով: Զենք գիտեր ինչ առիթով, Հռոմի Ոնորիոս պատր նամակ գրած է մեր Գրիգոր Պահաւունի կաթողիկոսին:

Հ. Դ. Ալիշան Միկիթար Ապարանեցիի քով գտած է վկայութիւն մը, որ կ'ըսէ. «Առ սա (Գրիգոր Պահաւունի) Հայրապետն Հռովմայ գրեաց թուղթ եւ խնդրեաց կատարել զտօն Ծննդեան եւ Մկրտութեան ընդ մեծ եկեղեցին Հռովմայ եւ ամենայն տիեզերք, եւ արկանել ջուր ի սուրբ խորհուրդն: Եւ յետ սորա իննովկենտիոս Պապն զայս գրեաց եւ եցոյց

6. ՆԵՐՍԻՆ ՇՆՈՐՀԱԼԻ, Թուղթ. Երուսաղէմ, 1876, էջ 114:

7. Վաւերաբուղբեր Կատիկամի, ամդ, էջ 155:

Հարկաւոր»⁸: Զենք գիտեր ի՞նչ պարագաներով Ոնորիոս Պապէն, որ իննովկենտիոսի նախորդն էր, նամակ ստացաւ ան, որուն պատճէնը մեզի չէ հասած, այլ միայն այս տեղեկութիւնը:

Այս վկայութեան համաձայն իննովկենտիոս Պապին նախորդը, որ է Ոնորիոս Բ. (1124-1130) գրած ըլլալու է յիշեալ նամակը, որուն գլխաւոր առարկան ծիսական համաձայնութիւնը պէտք է ըլլար Հռոմի եկեղեցին հետ՝ Ծննդեան տօնը զատ տօնելով (կամ լաւ եւս Դեկտ. 25ին) եւ սուրբ Խորհուրդին կամ Պատարագի բաժակին մէջ ջուր խառնելով: Այս նամակը, պէտք է Ոնորիոս Պապին վերջին տարիներուն գրուած ըլլայ, քանի որ անոր յաջորդը, իննովկենտիոս Բ. (1130-1143) դարձեալ կը գրէ միեւնոյն իննդիրը արծարծելով, այսինքն յանձարարելով որ սուրբ Պատարագի խորհուրդը կատարեն ջրախառն գինիինով եւ Ծննդեան տօնը բաժնեն Մկրտութեան տօնէն եւ կատարեն Հռոմի եկեղեցին հետ: Նամակին մէջ թէ՛ հրամայական եւ թէ՛ յորդորական շեշտ կայ: Նամակը գրուած է ԾՂ (1141) թուականին, ինչպէս կը վկայէ նսայի նչեցի. «Իննկենտիոս Պապն Հռոմայ, որ էր հինգ Հարիւր իննիսուն (ԾՂ=1141) թուին Հայոց (գրեաց թուղթ), զոր ունիմք այսօր ի միջի մերում զինդիրն հանդերձ պատասխանական բանիւ»⁹: Ուրեմն նսայի նչեցին տեսած էր թէ՛ իննովկենտիոս Պապին նամակը եւ թէ անոր պատասխանը: Բայց մեզի հասած է միայն Պապին թուղթը հայերէն թարգմանուած, եւ հրատարակուած «Արարատ» ամսաթերթին մէջ, 1893ին¹⁰:

Նամակը, նչեցին գրածին համաձայն, 1141ին գրուած է, եւ Հոկտեմբեր ամսուն, համաձայն նամակին վերջաւորութեան: Ուստի ան գրուած է Անտիոքի եւ Երուսաղէմի ժողովներէն (1139-40) յետոյ, որոնց մասնակցելու հրաւիրուած էին Հայոց կաթողիկոսը, Գրիգոր Պահաւունի եւ Եղայրը՝ Ներսէս. Հրաւիրողը եղած էր Ոստիայի Կարտինալ արքեպիսկոպոս՝ Ալագերիկոս, Պապին նուիրակը, որ յետ ծանօթանալու Հայոց կաթողիկոսին հետ՝ ուզեց հետը տանիլ Անտիոք եւ ապա Երուսաղէմ: Ժողովէն յետոյ, Հռոմ վերադարձին, տեղեկացուց Պապը՝ Հայոց կաթողիկոսին եւ Եղայր մասին, իր հիացմունքը արտայայտելով:

8. ԱԼԻՇԱՆ Հ. Դ., Ն. Շնորհալի եւ պարագայ իւր, Վենետիկ, 1873, էջ 171-2:

9. ԱԼԻՇԱՆ Հ. Դ., ամդ, էջ 172:

10. Արարատ, Վաղարշապատ, 1893, Փետրուար, էջ 133-8: Տէր Միքայէլեան: Այս թերթին 237 էջին մէջ ալ կայ հետեւեալ յիշատակարանը, ուր կը տեսնուի թէ ինչպէս նսայի նչեցին ունեցած է յիշեալ երկու նամակները, այսինքն Գրիգոր է. Անաւրգեցի կաթողիկոսէն. «Տէր Գրիգորիս, ծառայ Աստուծոյ եւ ողորմութեամբ նորին կաթողիկոս» ընծայեցի զգիրքս նսայի վարդապետին ի ձեռն մեր հաւատարիմ Լիկաթին Տէր Կոստանդնեայ Արքեպիսկոպոսին կիսարու առաքեալ յարեւելս, թվին ԶՄԴ (1305):

Պապը իր նամակը կը սկսի ըսելով՝ «Լուաք զուղղափառ հաւատու ձեր ի գրոյ, զոր եքեր Աղբարի, արքեպիսկոպոս Օստ(ի)ոյ»: Ուրեմն, Գրիգոր յանձնած էր Ալպերիկոսի դաւանական նամակ մը, ուղղուած իննովկենտիոս Պապին: Պապը այդ նամակին մէջ արտայայտուած դաւանանքը ամէն կերպով ուղղափառ կը գտնէ: Եւ բացի նամակէն, Օստիոյ արքեպիսկոպոսին բերանացի խօսքերէն ալ իմացած էր Հայ եկեղեցոյ հաւատոք եւ եկեղեցական բարեկարգութեան մասին, կամ ինչպէս կը գրէ Պապը, համաձայնութիւնը Հռոմի եկեղեցիին հետ. «Զի զհաւատ եւ զկարդ եկեղեցոյս Հռոմայ լիապէս ետես առ ձեզ»¹¹: Յետ կրկնելու նախորդ պապերուն ալ շեշտած տեսակէտը՝ Հռոմի եկեղեցոյն գլուխ ըլլալու հանգամանքը եւ թէ Քրիստոս Պետրոսի ըսած է թէ՝ պիտի հաստատես եղայլներդ, կը յիշեցնէ՝ Գրիգորիսի նամակին մէջ գրածը թէ՝ «Հնազանդ եմք Հռոմայ աթոռոյն», կը կրկնէ իր հրաւէրը ծիսական համաձայնութեան Հռոմին հետ, այսինքն Պատարագի խորհուրդին մէջ ջուր խառնել եւ Ծննդեան տոնը իրենց հետ Դեկտ. 25ին տօնել: Իսկ վերջաւորութեան փափաք կը յայտնէ, որ Հռոմ զրկէ իր եղայլը Ներսէս եպիսկոպոսը թարգմանի մը հետ, որպէսզի կաքենայ կատարեալ տեղեկութիւններ ստանալ թէ՝ հայ եւ թէ Գովի միւս եկեղեցիներու մասին, ըլլա՛յ եկեղեցական, ըլլա՛յ քաղաքական մարդերու մէջ:

Գրիգորիս կաթողիկոս Պապին հրաւէրին ընդառաջ երթալով՝ պատուիրակութիւն մը կը զրկէ դէքի Հռոմ: Ոթոն՝ Ֆրայզինկէնի եպիսկոպոսը, իր քրոնիկոնին մէջ կը պատմէ թէ հանդիպած է Հայ պատգամաւորներուն Վիթերպոյի մէջ, որոնք տեսած են Եւգինիոս Գ. նորընտիր Պապը (1145-53): Եւ թէ անոր յանձնած են կաթողիկոսին նամակը, յայտնելով իրենց հպատակութիւնը Հռոմի եկեղեցոյն¹²: Ապա կ'անցնի պատմելու թէ անոնք ներկայ եղած են Եւգինիոս Գ. Պապին պատարագին, որու ընթացքին տեղի ունեցած է զարմանալի միջադէք մը, այսինքն՝ Պատարագի պահուն լոյս մը իջած ըլլայ անկիւնէ մը, ուր չկար պատուհան եւ երկու աղաւնիներ պատարագիչ պապին գլխուն: Եւ հայ եպիսկոպոսը տեսած ու պատմած է ամէնուն առջեւ. իսկ Պապը՝ եղածը վերագրած է հայ եպիսկոպոսի հաւատքին¹³: Ումանք կարծիք յայտնած են թէ այդ եպիսկոպոսը եղած ըլլայ Ներսէս Շնորհալին. բայց Ալիշան կը մերժէ այդ կարծիքը իրաւամբ, քանի որ Գրիգոր իր եղայլը այդքան հեռաւոր տեղ դրկել յանձն չէր առներ, ինչպէս շրաւ Մանուէլ կայսեր հրաւէրին: Նման երեւոյթ եղած էր նաեւ Ներսէս մեծին ալ, իր ճեռնաղբութեան ատեն, ինչպէս կը պատմէ

11. Նամակ Խթովվենտիոս Պապին, աստ:

12. ԱԼԻՇԱՆ Հ. Դ., Ն. Շնորհալի, ամդ, էջ 180-2:

13. ԱԼԻՇԱՆ Հ. Դ., ամդ, էջ 181:

Փաւստոս Բիւզանդացին¹⁴: Հոս Պապին գրած նամակին այն խօսքը, ուր կ'ըսէ. «Ձեր նամակին մէջ գրած էք թէ՝ Հնազանդ եմք Հոռոմայ աթոռոյն», կը համաձայնի Ոթոն արքեպիսկոպոսին ըսածին հետ: Ուստի, եթէ հոս ալ կրկնած են այս խօսքը՝ նշան է որ համոզուած էին ասոր: Բայց եթէ գործնականին մէջ չայ եկեղեցին ծիսական այն փոփոխութիւնը՝ որ Հոռոմի պապերը կը պահանջէին Հայոց եկեղեցւոյ կաթողիկոսներէն կատարել եւ անոնք կը դանդաղէին իրագործել, երկու բան կը հետեւի. նախ թէ ծիսական հարցը հայոց կողմէն կամ նկատուած չէր էական հարց եւ կամ այ հեռատեսութեամբ գիտէին թէ ի՞նչ խոռվութիւն կրնար առաջ գալ՝ եթէ նման փոփոխութիւն մտցնէին ծէսին մէջ. եւ կամ խոստում տուած՝ հարցը քննելու բոլոր եպիսկոպոսներու հետ, ինչպէս Շնորհալին պիտի գրէ Բիւզանդիոյ կայսեր, ինչ որ աւելի հաւանական կը թուի: Գրիգոր կաթողիկոս կրնար բացարութիւն տուած ըլլալ եւ Հոռոմի աթոռը առժամապէս թողած որ Հայերը շարունակեն մինչեւ յարմար առիթը գայ: Արդարեւ խաչակրութեան այս շրջանին Հոռոմ պէտք ունէր Հայոց օգնութեան, երբ մանաւանդ Բիւզանդիոն կը հակառակէր անոնց, մինչ Հայերը սիրալիր ընդունելութիւն ցոյց տուած էին:

Միւս կողմէն ալ անշուշտ իրենց պահանջած ծիսական փոփոխութիւնները այնքան էական հարց նկատած չէին, որ հարկ ըլլար խզել եկեղեցական հաղորդակցութիւնը, որ աւելի բարձր արժէք էր, մանաւանդ որ Ալպերիկոս արքեպիսկոպոսը աչքով տեսած էր Հայ եկեղեցւոյ հաւատքը եւ բարեկարգութիւնը՝ նման Հոռոմի եկեղեցւոյն եւ նաեւ Գրիգոր կաթողիկոսին եւ եղբօր սրբակենցաղ վարքն ու բարեպաշտութիւնը: Արդ, քանի որ Պապը իր նամակին մէջ կը յայտարարէր թէ Հայոց կաթողիկոսին հաւատքը ուղղափառ է եւ համաձայն Հոռոմի եկեղեցիի հաւատքին, ասիկա ինքին ցոյց կու տայ թէ կ'ընդունի Հայոց եկեղեցիին հատորդակցութիւնը, եւ հետեւաբար անկախորէն ծիսական որոշ տարբերութիւններէն, որոնց թէեւ համակերպումը կ'ուգէ, բայց երկու եկեղեցիներու միջեւ հաստատ կը մնայ եկեղեցական հաղորդակցութիւնը, ինչպէս էր Գրիգոր Վայասէրի օրով ալ: Այս հազորդակցութիւնը ծիսական տարբերութիւններով հանդերձ, ինչպէս ըսինք, մնաց ամբողջ երկու գար, այն է մինչեւ ԺԴ. դարուն սկիզբները, երբ Միսի ժողովը (1307) ընդունեցաւ համաձայնիլ այս փոփոխութիւններուն¹⁵: Հոռոմ կարեւորութիւն կու տար դաւանական համաձայ-

14. ՓԱՒՑՈՍ ԲԻՒԶԱՆԴԱՑԻ, Պատմութիւն Հայոց, Դ., դ.: Հոս կարեւորը գէպին կամ եղելութիւն իրական ըլլալը չէ, այս հեղինակին տեսածն ու լսածը. եւ հաղորդած ուր հայ եպիսկոպոսին (Ներսէս) համար պապին տուած վկայութիւնն է թէ՝ տեսնողին հաւատքն է տեսիլքին պատճառը:

15. ՊԱԼՃԵԱՆ Հ. Ա., Պատմութիւն Կաթողիկէ վարդապետութեամ ի հայս, Վիեննա, 1878, էջ 278-281:

նութեան, որ նշմարած էր Գրիգորի նամակին մէջ եւ իր հաղորդակցութեան յայտնի նշանը եղաւ Գաւազան եւ Քօղ ղրկելը հայոց կաթողիկոսին, ինչպէս կը վկայէ Ներսէս Լամբրոնացին¹⁶: Օրմանեան խօսելով այս երկու նուէրներու մասին, կը մեկնաբանէ՝ գաւազանը կոր գլխով հովուական կոչուած գաւազանին համար, եւ քոյն ալ վերլուծելով կը յանգի զայն Պալիում նկատելու¹⁷, ինչ որ կատարեալ հաղորդակցութեան նշան էր Հռոմի համար:

Եւգինիոս Պապն ալ նամակ գրած է Գրիգորին, որ սակայն մեզի չէ հասած. բայց Սիսի ժողովին մէջ կ'ըսուի թէ ջուր խառնելու մասին եղած սուրբ հայրերու վկայութիւնները. «Գացես ի թուղթսն Եւգինիոսի Պապին Հռոմայ, զոր գրեալ է առ Տէր Գրիգորիս կաթողիկոսն, եղբայր մեծին Ներսէսի Կլայեցւոյն, զուսափայլ եւ փառաւոր վարդապետի»¹⁸: Սիսի ժողովին մէջ պատարագի բաժակին ջուր խառնելու ի նպաստ բերուած սուրբ Հայրերու վկայութիւնները առնուած են նախ Իննովկենտիոս Պապի յիշեալ նամակէն. իսկ երկրորդ մասին մէջն ալ՝ Եւգինիոսի նամակէն, ինչպէս վերի մէջբերումին մէջ կ'ըսուի: Ուստի Եւգինիոս Պապն ալ կրկնած է իր կարգին ջուր խառնելու հռոմէական սովորութիւնը որդեգրել տալու Հայոց:

Ո՞չ Գրիգոր Գ. Պահևառնի կաթողիկոսը եւ ոչ անոր յաջորդ Ներսէս Շնորհալի ծիսական այս փոփոխութիւնները գործադրեցին, որոնք իրենցմէ ուզուած էր. մանաւանդ թէ, Ներսէս Շնորհալի բիւզանդացիններու հետ միաբանութեան խնդիրնելու ատեն եղած նման առաջարկները մերժեց փաստերով ու տրամաբանութեամբ, ինչպէս կարելի է տեսնել իր գրած նամակներուն մէջ¹⁹:

Գրիգոր Դ. Տղայ (1176-1193) եւ Լուսիոս Գ. Պապին նամակը

Ներսէսի յաշորդեց Գրիգոր Դ. Տղայ կոչուած(1173-1193): Իր օրով՝ Հռոմի քահանայատես եղաւ Լուսիոս Գ. (1181-1185): Զենք գիտեր ինչ պատճառով Գրիգոր նամակով մը իրեն դիմեց խնդիրելու Հռոմի եկեղեցւոյն ծիսական կարգաւորութեանց գիրքը, պատուիրակ ղրկելով Գրիգոր Փիլուպոպոսի արքեպիսկոպոսը: Լուսիոս նամակին պատասխանին հետ զրկեց Ձեռնաղբութեանց գիրքը. եւ նաեւ պալիում կամ եմիփորոն եւ եպիսկոպոսական յուոյ: Նամակին մէջ, յես յանձնարելու իր նախորդներուն ուզած ծիսական փոփոխութիւնները, մասնաւորապէս պատարագի բաժակին մէջ ջուր խառնելը, կը նշէ նաեւ

16. ԱԼԻՇԱՆ Հ. Դ., ամդ, էջ 183:

17. ՕՐՄԱՆԵԱՆ Մ., Ազգապատում, Ա. էջ 1369:

18. ՊԱԼՃԵԱՆ Հ. Ա., ամդ, 279:

19. ՆԵՐՍԿԱ ՇՆՈՐՀԱԼԻ, Ընդհանրական բուղբ, ԵՐՈՒՍԱԼԵՄ, 1871, էջ 85-201:

միւռոնը օրհնելու օրը եւ եպիսկոպոս ու քահանայ ձեռնադրելու օրերը, նմանապէս սարկաւագ, կիսասարկաւագ եւ ա'յլ փոքր աստիճաններ տալու ժամանակը: Ահա Պապին խօսքերը. «Որպէս լուաք զամենայն գործոց ձեր ճշմարտութիւն պատմեալ ի ճշմարիտ եղբօրէն մերմէ Գրիգորէ արքեպիսկոպոսէ Փիլուպու(պո)լսոյ, որ է ի ձէնջ առ մեզ առաքեալ ... Այսուհետեւ սիրով եւ ճշմարիտ ոգւով եւ սրտիւ եկեղեցիս Հոռմայ տեսուչ է ձեր եւ ժողովոյ ձերոյ: Ոմոփորոն քեզ, եղբայր կաթողիկոս, Պալիուն, որ է առաջնին ամենայն պատուոյ եւ խոյր զիմոյ գլխոյս առաքեցի, զգեստ պայծառութեան եկեղեցւոյս»²⁰: Հոս բացայտայտ կերպով Պալիումին առաքումը կայ, եւ անոր հետ իր գլխուն խոյրը, որ այդ շրջանէն, ոչ միայն կաթողիկոսները, այլ նաև եպիսկոպոսները սկսան գործածել, եւ մինչեւ այսօր կը գործածուի հայ եկեղեցւոյ մէջ՝ պահելով կատարեալ հաղորդակցութեան շրջանէն մնացած նշանը: Նամակին կը յաջորդէ Ներսէս Լամբրոնացիին յիշատակարանը, ուր կ'ըսուի թէ Կաթողիկոսին հրամանով ինք հայերէնի թարգմանած է նամակը:

Լուսիոս Պապն ալ կը պնդէ ծիսական համաձայնութիւնը, պատուիրելով որ Հաղորդութեան բաժակին մէջ գինիին հետ ջուր ալ խառնուի եւ Ծննդեան տօնը Դեկտեմբեր 25ին կատարուի: «Դարձարուք, կը գրէ, ի սովորութենէ ձերմէ եւ ընթացարուք ի ճանապարհ՝ յոր մեք ընթանամք»²¹: Ահա այդ ժամանակի մտայնութիւնը, որ դարեր յետոյ պիտի բարեփոխուի եւ ծիսական առանձնայատուկ սովորութիւնները պիտի չդառնան միութեան արգելք, այլ ընդհակառակն պիտի յանձնարարուի՝ որ «Գիտնան ամէնքը՝ թէ գերազանցօրէն կարեւոր է ճանչնալ, յարգել, պահպանել եւ մշակել արեւելցիներու ծիսական եւ հոգեւոր այսքան հարուստ ժառանգութիւնը, որպէսզի քրիստոնէական աւանդութիւնը կարենայ պահուիլ հաւատարմօրէն իր ամբողջականութեան մէջ եւ իրազործուիլ հաշտութիւնը Արեւելեան եւ Արեւմտեան եկեղեցիներու միջեւ»²²:

Զարմանալի չէ որ աստուածաբանական տեսութիւնները եւ անոնց գործնական յարմարցումները պատմութեան ընթացքին, պարագաներու եւ պայմաններու փոփոխութեան հետ կրած ըլլան եւ կրեն փոփոխութիւն թէ՝ դէպի առաջ եւ թէ՝ նաեւ դէպի ետ: Այս տեսակէտով ուշագրաւ է կարտինալ Վիլպրանսի հետեւեալ նկատողութիւնը. «Դրական փոփոխութիւն տեղի ունեցած էր, ուրեմն, որովհետեւ փոխանակ օգտագործելու գինուրուրական ոյժը, կը ձկտէին առաւելապէս հոգեւոր աշխատանքի մը: Բայց այս կառուցուածքին մէջ հարկ է նկատել նաեւ

20. Տե՛ս Հոս նամակ Լուսիոս Գ. Պապին:

21. Անդ:

22. Վասերաբուրբեր Վատիկանեան Բ. տիեզերական ժողովին, Վենետիկ, 1963, էջ 167:

Ժխտական փոփոխութիւն մը Արեւելքի եկեղեցիներու հետ յարաբերելու աստուածաբանական ըմբռնումի նկատմամբ: Արդարեւ, Փլորենտիոյ ժողովին մէջ խօսուած էր պարզապէս հաղորդակցութիւնը վերակազմելու մասին ընդ մէջ Քրիստոսի մէկ եւ միակ եկեղեցին երկու հատուածներուն: Փլորենտիոյ ժողովը նկատու էր արեւելցի հաւատացեալը իբրեւ անդամ միեւնոյն եկեղեցին մէկ մասին, որուն հետ պէտք էր վերահաստատել նույրապետական միութիւնը: Ընդհակառակն (յաջորդ) շրջանին (յետ Տրեգենտեան ժողովին) լատին միսիոնարները թրծուած նոր եկեղեցաբանութեամբ մը, որ անխտրականորէն կը գործածէր «ոչ-կաթողիկէ» բառ՝ նշանակելու համար հեթանուները եւ մահմետականները, բողոքականներն ու արեւելցիները. եկեղեցաբանութիւն՝ որ կը նկատէր «քարձի բերելու», իւրաքանչիւր անհատ առանձնապէս»²³:

Թէպէտ այս խօսքերը աւելի ուշ շրջանի համար գրուած են, բայց կարեւորը սկզբունքային նկատողութիւնն է, որ կը գօրէ Ծնորհակի շրջանին համար ալ: Այսինքն թէ ծիսական համաձայնութեան պահանջը Հռոմի եկեղեցին կողմէն՝ եկեղեցաբանական անճշտ ըմբռունումի հետեւանք էր:

Կղեմէս Բ. Պապին նամակը

Հուսկ 1185ին երբ Երուսաղէմ կը գրաւուի իսլամներէն, Կղեմէս Պապը (1187-1191), Լուսիոսի յաջորդը, դարձեալ կը գրէ Հայոց կաթողիկոս Գրիգոր Տղային²⁴. այս անգամ ոչ թէ ծիսական կամ կրօնական հարցի մասին է գրուածքը, այլ յանձնարարելու որ Կաթողիկոսը անձամբ զբաղի խաչակիրներու օգնութեամբ, որոնք կու գային Երուսաղէմի ազատագրութեան համար:

Կղեմէս նորընտիր Պապին շեշտը շատ մտերմական ու եղբայրական է Գրիգոր Կաթողիկոսին հանդէպ եւ կրնանք վստահօրէն ըսել թէ ան կը գրէ ոչ թէ լոկ քոյր եկեղեցւոյ մը գլուխին, այլ պարզապէս Հռոմի եկեղեցւոյն հետ կատարեալ հաղորդակցութեան մէջ գտնուողի:

Նկատելի է որ Կղեմէս Պապին նամակին մէջ ոչ մէկ ակնարկ կայ ծիսական փոփոխութիւններու մասին, թէեւ հայ եկեղեցին, կամ անոր կաթողիկոսը Գրիգոր Տղայ ո՞րեւէ ձեռնարկ ըրած չէր նախորդ Պապէն եկած պատարագի մէջ բաժակին մէջ ջուր խառնելու եւ Դեկտ. 25ին

23. ՎԻԼԵՊՐԱՍՆ ԿԱՐՏ. ՅՈՎՃԱՆՆԵՍ, Միջիար եւ Քրիստոնեաներու միութիւնը, Վենետիկ, 1978, էջ 7:

24. ԱԼԻՄՍՆ Հ. Պ., Սիսուամ, 1885, էջ 467: Կղեմէս Պապին գրած նամակին հայերէն պատճնը հրատարակուած է «Արարատ» ամսագրին մէջ, 1893, էջ 140-143:

Ծնունդը տօնելու նկատմամբ եկած հրաւէրին: Կղեմէս հարկը չի՝ տեսներ յիշեցնել կրկին անգամ, անշուշտ որովհետեւ կար աւելի հրատապ հարց մը, այն է Երուսաղէմի ազատագրման Հայոց կողմէն բերուելիք օգնութիւնը: Անյարմար էր այս նամակին մէջ ծիսական համաձայնութեան հարցը դարձեալ արծարծել: Սակայն, յաջորդ դարուն ալ (ԺԴ.) հայ եկեղեցին կը մնայ իր աւանդութեան կառչած մինչեւ Գրիգոր Անաւարզեցիին ժամանակ: Պապէրն ալ կը գոհանան առաւելապէս դաւանական ուղղափառ խոստովանութեամբ՝ քան ծիսական տարբերութիւնները համաձայնեցնելով:

Նամակին երկրորդ պատճէնը ուղղուած Լեւոն իշխանին, նոյն պարունակութիւնը ունի: Այսպէս ԺԲ. դարու ընթացքին հայ-հռոմէական յարաբերութիւնները կը փակուին, շարունակելու համար յաջորդ դարուն ալ, աւելի քաղաքական գետնի վրայ քան կրօնական, քանի որ Լեւոն իշխան կը թղթակցի մինչեւ թագաւոր օծուիլը եւ անկէ յետոյ ալ:

Եզրակացնելով.

1. Հայ Հռոմէական յարաբերութիւնները ԺԲ. դարուն աւելի յաճախակի կը դառնան խաչակիրներու արեւելք գալով:

2. Լատին եկեղեցւոյ ներկայացուցիչը կարտինալ Ալպերիկոս Օստիայի Արքեպիսկոպոսը, ճանչնալով Գրիգոր Պահլաւունին եւ իր եղբայրը Ներսէս, հիացած կը մնայ եւ Հռոմ դարձին իննովկենտիոս Պապին առջեւ ոչ միայն անոնց սրբակենցաղ վարքին գովեստը կ'ընէ, այլ նաեւ հայ եկեղեցւոյ ուղղափառութեան եւ բարեկարգութեան, համեմատելով Հռոմի եկեղեցիին հետ:

3. Միակ տարբերութիւնը որ կը գտնէ ան՝ ծիսական երկու հարցեր են: Պատարագի բաժակին մէջ ջուր խառնելը եւ ծննդեան տօնը Դեկտ. 25ին տօնելը: Մինչդեռ դաւանական գետնի վրայ ոչ մէկ դիտողութիւն ունի, այլ պարզապէս ուղղափառ կը նկատէ:

4. Իննովկենտիոս Բ. Պապը նախ եւ ապա Լուսիոս Գ. նուէրներ կը զրկեն երկու կաթողիկոսներուն: Առաջինը Գրիգոր Պահլաւունին քող եւ հովուական գաւազան կը դրկէ, իսկ Լուսիոս՝ Գրիգոր Տղային պալիում եւ իր գլուխին խոյը: Այս ընծաները, մանաւանդ պալիումը՝ եկեղեցական հաղորդակցութեան նշաններ են ու կը նկատուին մինչեւ այսօր:

5. Գրիգոր Տղայ Լուսիոս Պապէն կը խնդրէ Հռոմի եկեղեցիին կարգի եւ կարգաւորութեան, այսինքն Մաշտոցի գիրքը, որ Ներսէս Լամբրոնացին հայերէնի կը վերածէ:

6. Կղեմէս Պապ, իր նամակով, ուղղուած նաեւ Լեւոն Բ. իշխանին, Հայոց օգնութիւնը կ'ուզէ վերահաս խաչակիրներուն համար, որոնք երուսաղէմը կրկին ազատագրելու կու գային: Կղեմէս Պապը այլեւս ծիսական փոփոխութիւններուն վրայ չ'անդրադառնար, որովհետեւ այժմ խաչակիրներուն օգնութեան գործը աւելի կարեւոր էր:

Հ. ՊՕՂՈՍ ՎՐԴ. ԱՆԱՆԵԱՆ

U.

ԹՈՒՂԹ ՈՐ ԲԵՐԱԻ Ի ՀՇՈՎՄԵ ԱՌ ԳՐԻԳՈՐԻՈՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՈՐ ՆԱԽ ԷՐ Ի ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ ՇԶ (1131)

Ինսովկենտիոս Եպիսկոպոս ծառայ ծառայից Աստուծոյ, եղբայր մերոյ Գրիգորի կաթողիկոսի Հայոց եւ ամենայն նպաստակուած եւ քահանայից եւ սարկաւազաց եւ ամենայն Հայաստանեայց, արանց եւ կանանց, որք հրամանաւն Աստուծոյ ընդ ձեռամբ ձերով են, ողջոյն եւ առաքելական աւրհնութիւն:

Հուաք զուղղափառ հաւատու ձեր ի գրոյ, զոր երեր Աղբքի, արքե-
պիսկովոս Ոտոյ (Օստիոյ): Զոր իբրև ընթերցաք՝ գոհութեամբ
մեծաւ փառու մատուցաք Աստուծոյ, որ զծեզ հաստատուն յուղղափառ
հաւատու պահէ յայլազգեաց միջի. նա եւս առաւել ուրախութեամբ
գոհացաք՝ զի զհաւատ եւ զկարգ եկեղեցւոյս Հոռոմ(այ) լիապէս ետես
առ ձեզ: Քանզի եւ ամենայն ոք որ գիտութիւն ունի, սկիզբն հաւատոց
եւ բարեկարգութեան զեկեղեցւոյս Հոռովմայ պահիցէ. զի թէպէտ եւ
ընտրեցան ի Քրիստոսէ երկոտասանքն, սակայն Պետրոս զլուս եւ
առաջին կարգեցաւ ի նմանէ առաքելոցն: Նոյնպէս եւ այս, որ աթոռ է
նորին, վեհագոյն է ամենեցուն: Եւ վասն այսորիկ կոչեցաւ Կեփաս՝
զի հիմն եւ զլուս է ամենայն հաւատոց. եւ այս սուրբ եւ առաքելա-
կան եկեղեցիս մայր է ամենայն եկեղեցեաց Աստուծոյ եւ հաստատեալ
է ուղղափառ հաւատով յառաքելոյն Պետրոսի: Որ եւ անշարժ եւ ան-
խախտելի մնաց եկեղեցիս Հոռովմայ մինչեւ ցայսաւր, եւ Ծերծուած ոչ
եմուտ յեկեղեցիս յայս իշխանութեամբ եւ ոչ մոլորումն յառաքելական
ճանապարհէն. այլ է, ըստ որում եւ խոստացաւ Տէր մեր Յիսուս Քրիս-
տոս գլխաւորի առաքելոյն Պետրոսի՝ «Սիմոն, Սիմոն, ահաւասիկ
խնդրեցաւ (º) սատանայ խարբակ զեկեզ իբրեւ զցորեան, այլ ես աղա-
չեցից զհայր վասն քո զի մի՛ պակասեսցին հաւատք քո. այլ դու երբեմն
դարձիս եւ հաստատեսցես զեղբարս քո»:

Նոյն հրաման աստուածային անշարժ հաստատութեամբ մնաց ի վերայ այսր եկեղեցւոյ. եւ ի սմանէ հաստատի մետասան ազգաց եկեղեցեաց շարժումն եւ թերութիւն: Եւ հանապազ եկեղեցիս այս Քրիստոսի մանկաղաւան հնձէ զամենայն որոմն եւ փուշ, եւ պատրաստէ հրոյն յախտենականի: Եւ վասն զի եկեղեցւոյն Հռովմայ տովալ պարզեւի (ի) Քրիստոսէ հաստատել զամենայն խախտեալ եկեղեցիս, մոլորեալ են որոշեալքն ի նմանէ՝ որք ոչ գան զկն(ի) վարդապետութեան սորա. քանզի որպէս մարմին հնազանդի գլխոյ, նոյնպէս եւ ընդհանուր եկեղեցի, որ է տաճար Քրիստոսի՝ հնազանդել պարտի սմա, որ գլուխ եկեղեցւոյ հաստատեցաւ ի Քրիստոսէ: Եւ զսոյն գրեաց սուրբ եւ մեծ եպիսկոպոսն Միլանայ Ամբրոսիոս, եւ երեւեցոյց թէ ամենեքեան իրաւացի է զի հնազանդ լիցին կարգաց եկեղեցւոյս Հռովմայ:

Եւ այդ(ու) աղազաւ հարկ եղեւ մեզ զայս յիշատակել, քանզի լուաք թէ որ Հայոց եկեղեցիդ ի Քրիստոսի տնաւրէնութեան խորհուրդոյն պատարագն, ի սուրբ մարմին եւ արիւնն, ընդ գինոյն ջուր ոչ խառնէք: Եւ քանզի ամենայն հաւատացելոց փրկութիւն հոգւոց եւ մարմնոց Քրիստոսի պատարագին խորհուրդն է, վշանամք յորժամ ոչ տեսանեմք զրոդիսոյ յայսմ հաւրս ընթացակիցս եղեալ: Որպէս հայր յորժամ տեսանիցէ զրոդի ի կամաց իւրոց անհնազանդ, եւ խրատէ զգաստանալ եւ դառնալ, նոյնպէս եւ եկեղեցիս Հռովմայ հայրական գթով տրտմեալ ընդ այս աղաչէ զձեզ զգաստանալ: Զի եթէ էք ի հնազանդութիւն առաքելական եկեղեցւոյս՝ պարտիք հրամանաց եւ սովորութեան, որ է սմա՝ հետեւիլ: Այլ եւ պարտ է ձեզ հայիլ ի մետասան ազգս քրիստոնէից, զի ամենեքեան ի սուրբ խորհուրդն ջուր արկանեն, եւ զկարգ եւ զարդէնսդրութիւն կաթուղիկէ եկեղեցւոյս ըստ այսմ պահեն: Արդ եթէ եւ դուք, որպէս եւ գրեալ էք, հնազանդ էք այսմ աթոռոյ, պարտիք եւ զայս ուղղել զհետ մերում կարգիս: Քանզի վասն այսր խորհրդոյ սուրբ Աղեքսանդրոս, Հայրապետն Հռովմայ, որ հինգերորդն էր ի սուրբ Պետրոսէ, այսպէս գրէ. «Պարտ է, ասէ, ամենայն քահանայապետի վխորհրդական գործ եկեղեցւոյ ուսուցանել. այսինքն զմկրտութիւն, զպսակ եւ զպատարագ, որ է խորհրդական չարչարանացն Քրիստոսի յիշատակ. զի որպէս Քրիստոս պատարագեցաւ ի խաչին մարմնով եւ արիւն եւ ջուր ել ի կողէն, զնոյն խորհրդոյ յիշատակ պարտիմք կատարել, եւ մարմին եւ արիւն եւ ջուր պատարագել»: Զայս հրամայեաց սուրբ Աղեքսանդրոս, մեծն եւ փառաւորեալ վկայն, որ զամենայն կանոնս եւ զհաստատութիւն լիապէս ունէր ի սուրբ Պետրոսէ: Եւ եցոյց եթէ արժան է ոչ միայն արեամբ պատարագել եւ ոչ ջրով միայն, այլ մարմնով, արեամբ եւ ջրով: Քանզի զսոյն լուաք եւ ուսաք ի սուրբ Աւետարանէն, զի յորժամ խոցեցին զկողն Տեառն ոչ միայն ջուր ել եւ կամ միայն արիւն, այլ արիւն եւ ջուր: Նաեւ միւս հայրապետն սուրբ Յուլիոս այսպէս ասէ.

«Ոչ է պարտ բաժակին լինել արեամբ միայն եւ ոչ ջրով միայն, այլ երկոքումբքս. այսինքն արեամբ եւ ջրով»: Եւ դարձեալ գրէ սուրբ Յուլիոս. «Եթէ ոք զխորհրդական նուէրսն միով կատարէ առանց միւսոյն՝ դադարել պարտի մինչեւ ի զղջումն եկեցէ եւ ապաշխարեցէ ըստ եկեղեցւոյ կանոնադրութեանց»: Եւ կիպրիանոս մեծ վկայն եւ եպիսկոպոս Կարքեղոնայ՝ որ յարեւմուտս. «Յիշատակ բաժակի Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի այսպէս խաւեցաւ Հոգին սուրբ բերանովն Սողոմոնի եւ ասաց՝ Իմաստութիւն շինեաց իւր տուն եւ կանգնեաց սիւնս եւթն, զեն զգենլիս իւր եւ խառնեաց ի խառնելիս զգինի իւր եւ պատրաստեաց զսեղան իւր: Եւ առաքեաց զծառայս իւր բարձր քարոզութեամբ եւ ասէ՝ Որ իցէ անզգամ եկեցէ առ իս. Եւ ցալկասամիտսն ասէ՝ Եկայք կերայք ի հացէ իմմէ եւ արբէք զգինի զոր խառնեցի ձեզ» (4): Այս մարգարէութիւն Սողոմոնի նշանակեաց զիրկական խորհուրդ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ խառնեաց ի խաչին եւ ետ հաւատացելոց զնոյն. Եւ այսուցուցանէ երանելիս Կիպրիանոս՝ թէ ոչ է աւրէն ջրով միայն աւանդել զխորհուրդն եւ ոչ արեամբ լոկով, այլ արեամբ եւ ջրով: Այսպիսի սրբոց հարցս վկայութեանց երեւի թէ՝ որ աւանդէ զխորհուրդ տէրունական գինով միայն, բաժանի ի հաւատացելոց Քրիստոսի ժողովոյ. Եւ որ ջրով միայն՝ առանց Քրիստոսի է համարեալ խորհրդոյ կատարումն: Քանզի եւ խառնումն Բանին Աստուծոյ ընդ մեզ այսու երեւի՝ զի խառնումն արդարեւ եղեւ աստուծութեան ընդ մեզ, որոյ եւ եղաք անդամբ եւ կոչեցաւ նա մեզ գլուխ: Եւ ըստ այսմ խորհուրդ խաչին ի վերայ սրբոյ սեղանոյն կատարեալ առնումք հաւատացեալքս եւ խառնիմք ընդ Քրիստոս, որպէս եւ գրեաց երանելին Ամբրոսիոս:

Դարձեալ որպէս յիշեցուցաք ձեզ վկայութեամբ սուրբ Հայրապետացն վասն խառնման արեանն եւ ջրոյն որ ի խաչին ցուցան, ծանուցանեմք եւ վասն տաւնի Ծննդեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որպէս գրեցին սուրբ Հարքն առաջինք. Եւ զայս ուսեալք ի սուրբ առաքելոցն, եւ հասուցին մինչեւ առ մեզ: Քանզի լուաք թէ՝ դուք ազգդ Հայոց ոչ տաւնէք զտաւն Ծննդեանն Քրիստոսի զկնի մետասան ազգացս: Եւ պարտ է յիշեցուցանել եթէ զի՞նչ պատաճառաւ զատեալ որոշիք ի մետասան ազգացս: Քանզի երանելի հայրապետն Յովկաննչս Ուսկերեան ի ճառն Ծննդեան գրէ՝ թէ Այսաւը ծնաւ Քրիստոս, երեւցուցեալ զտաւն Ծննդեանն որիշ՝ եւ զտաւն Սկրտութեանն յայլ աւր: Վկայէ եւ տաւն Ծննդեանն Տեառն արեգականն շրջագայութիւն. քանզի յամսեանն յորում աւր Ծննդեանն է՝ դարձ արեգական է. տիւն սկսանի յաճել եւ գիշերն ի պակասել: Խսկ ի ծննդեանն Յովկաննու, որ վեց ամսով յառաջէ Քրիստոսին, սկիզբն առնուն աւուրքն ի նուազիլ եւ գիշերն ի յաճել: Վասն զի եւ Յովկաննէս քարոզէր ժողովրդեանն. «Նմա պարտէ աճել եւ ինձ մեղմանալ» (5): Եւ զնոյնս գրեաց երանելին

Յովհաննէս Ոսկերերան ի ճառին, յորում մեկնէ զյղութիւն եղիսաբէթի, մաւրն Յովհաննու, եւ ասէ եղեալ զնոյնն ի Սեպտեմբերի իջն, յորում ամսեանն հաւասարի տիւն եւ գիշերն, եւ տիւն սկսանի պակասել եւ գիշերն յաճել: Արդ վասն տասնի Ծննդեան Քրիստոսի բաւական համարիմք այսքան զվկայութիւնքս, զորս ի սուրբ գրոց ածաք ձեզ:

Եւ երկրորդեմք դարձեալ եւ ծանուցանեմք ձեր սուրբ եղբայրութեանդ՝ եթէ ամենեւին արժան է ի սուրբ խորհուրդ պատարագին Քրիստոսի զջուրն խառնել: Այլ եւ աղաչեմք լսել մեզ եւ յայս խորհուրդ հաւասարել մեզ, որով եւ յայտնի ձեր սէրդ եւ միաբանութիւնդ ընդ սուրբ եկեղեցիս եւ ընդ մեզ: Քանզի կաթուղիկէ եկեղեցիս այս մայր է ձեզ եւ գլուխ, արժան (է) կամաց մաւրս հաւանել եւ առնել: Եւ կամք սորա այս են՝ ի տաւն Ծննդեանն եւ ի խորհուրդ պատարագին ընթացակից լինել իւր եւ ոչ ի մայրենի ճանապարհէ ստերիւրել եւ ոչ ի զվարութիւնն աստի անդամոցդ աւտարանալ: Եւ զայս ի սոյնս աւարտեցաք:

Դարձեալ յիշեցուցանեմք ձեզ եւ աղաչեմք՝ զի բնակելով ի սահմանս հեթանոսաց պարտիք լուսաւոր երեւիլ ի մէջ դոցա եւ տալ լոյս գիտութեան խաւարելոցդ, որպէս արեգակն եւ լուսին եւ աստեղք, որք պայծառացուցանեն զնսեմութիւն երկնի եւ երկրի: Վասն զի եթէ բնակի սուրբ այր եւ ուղղափառ ի հաւասարապատիւ սրբոցն միջի եւ ուղղափառաց, անյայտ մնայ նորին վարքն գովասանաց, այլ մեծարի եւ գովի այն՝ որ խաւարելոց միջի զնշոյլ վարուց իւրոց եւ հաւատոց փայլեցուցանէ: Զնոյնս պատմէր եւ երանելին Յովք՝ եթէ «Եղբայր եղէ վիշապաց եւ ընկեր ջայլամանց» (6): Գովի Լովտ ի սուրբ առաքելոյն Պետրոսէ եւ յամենայն սրբոց, որ բնակեալ գոլով ի մէջ Սողոմայեցւոցն եւ հաճոյ եղել Աստուծոյ, որ վասն բարեգործութեան իւրոյ հրեշտակքն առաքեալք հանին ի կործանմանէն: Այլ եւ խաւսեցաւ Հոգին սուրբ Յովհաննու. «Ճանաչեմ թէ զքեզ ուր իցես՝ յաթոռն սատանայի նստեալ եւ ունիս զանուն իմ եւ ոչ ուրացար զիս» (7): Եւ Սողոմոն յիշատակէ յերդ երգոցն զգովութիւն փեսային, զոր տայ հարսինն, որ է եկեղեցին եւ ասէ. «Որպէս շուշան ի մէջ փշոց, այնպէս մերձաւորն իմ ի մէջ դստերաց» (8):

Այլ եւ եղբայրս մեր Ալպրի ոչ կարաց զբովանդակն պատմել վասն կենաց ձեր եւ քաղաքավարութեան եւ յաղագս այլ քրիստոնէից՝ որք են յարեւելս: Եւ ցանկամք լսել ի ծմարիտ եւ ի սուրբ մարդկանէդ վասն այսր, եւ խնդրեմք յԱստուծոյ եւ ի ձեր սրբութենէդ զաստուծահաճոյ սուրբ եղիսկոպոսդ, զհարազատ եղբայր ձեր, զներսէս եւ թարգման ճարտար, հմուտ Հայոց լեզուի եւ լատինացւոց, պատշաճ համարել եւ յղել ի սուրբ տեղիս յայս. զոր ամենայն յաւժարութեամբ ցանկամք տեսանել եւ նովաւ լնուկ զփափաք սրտի մերում: Եւ ահա

սպասեմք պատասխանատութեան եւ Ներսեսի եպիսկոպոսի, եղբաւր ձեր տեսութեան: Ապա եթէ վասն ճանապարհիդ երկայնութեան երկընչիք, զայլ ոք ի գիտնականաց ձերոց կղերիկոսաց առաքեցէք եւ թարգման: Եւ աւրհնութիւնն Հայր եւ Որդուոյ նորա Յիսուսի Քրիստոսի եւ Հոգուոյն սրբոյ եղիցի ընդ ձեզ յայսմ հետէ մինչեւ ի յաւիտեանս. ամէն: Գրեցաւ ի Հռոմ, ի Լատրանն նախ քան գեւթն կաղանդաց Հոկտեմբերի ամսոյ:

Բ.

ԹՈՒՂՂԹ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ ԵՒ ՊԱՊՈՒԽ ՀՈՒՎՄԱՅ ԱՌ
ՏԵՐ ՄԵՐ ԳՐԻԳՈՐԻՈՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՀԱՅՈՑ.
ԸՆԴ ՈՐ ԱՌԱՔԵՑԱԻ ԵՒ ԱՅՍ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ
ԿԱՐԳԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԳԻՐՔՍ Ի ՆՈՅՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ ԱՌ ՄԵԶ

Լուսիոս եպիսկոպոս, ծառայ ծառայից Աստուծոյ, ամենայն պատուական եղբարց, Գրիգորի կաթողիկոսի եւ ամենայն եպիսկոպոսաց եւ աբբայից, որդուոց սիրելեաց, եւ ամենայն առաջնորդաց եկեղեցւոյ եւ ամենայն կղերիկոսաց եւ ամենայն լրմանդ Հայոց ժողովելոյ, ողջոյն եւ առաքելական օրհնութիւն: Քրիստոնէից ամենեցունց միաբանական օրհնութիւն, անապական հաւատոյ խոստովանութիւն, ոչ մարմնոյ եւ արեան յայտնութեամբ, այլ ի Հոգւոյն սրբոյ: Յոր եկեղեցիս Հռովմայ, որոյ ես կարգեալ եմ ոչ ըստ արժանեաց պաշտօնեայ, հաստատեալ է ի վերայ վիմի հաւատոյ զօրութեամբն Աստուծոյ. եւ որպէս ինքն սահմանեաց՝ ունի հրաման ի վերայ ամենայն եկեղեցեաց, եւ ունի իշխանութիւնն վարդապետել ամենայն եկեղեցեաց եւ զայլ անդամսն աշակերտել: Զի այնմ՝ որ ունի զիականսն ի բարերարութենէն Աստուծոյ՝ տուաւ այս պարզեւաց եւ զօրութեան կտակ. «Զի զոր միանգամ կապեսցէ յերկրի՝ եղիցի կապեալ յերկինս, եւ զոր արձակեսցէ յերկրի՝ եղիցի արձակեալ յերկինս» (1):

Արդ այս մայր եկեղեցի իբրեւ զեառն հաստատեալ է եւ հիմն սորա՝ ժողովքն որ ընդունելի են: Եւ զի ի սկզբանէ ամրացեալ է հիմամբ՝ զամենայն հերձուածն ընդհանրական խլէ եւ զամենայն պղծութիւնս հերեւուտացն խափանէ՝ ոչ իւիք ի նոցա մոլորութենէն պղծեալ: Քանզի ունի զվայելչութիւն հաւատոց, զայն որ առաջինն առաքելոց սմա քարոզեաց, եւ սոյն սա ընկալաւ. եւ առանց արատոյ եւ անկրծիմն տեսաւ գեղ վայելչութեանն, զոր յերկնից Աստուած ետ. որ եւ այլոց եկեղեցեաց սուրբ կամօք իշխան ի հաւատոց կարգն արար զօրութիւն, կենդանութիւն եւ ջուր ուրախութեան նոցին,

յաստուածային յայս աղբերացս առնուլ: Զի սոյն է պարտէզ փակեալ, աղբիւր կնքեալ, որ յարտաքին չարեաց ոչ երկնչի: Ունի ընդ ինքեամբ տունկս բազումս հաւատոց եւ ճշմարտութեան պտղովք լցեալ: Որոյ փեսայ է Աստուած մեր եւ Տէր Յիսուս Քրիստոս, որ է խնձոր հին առ նորով տուեալ. որ սկսաւ զաս շնորհօք եւ հաստատեաց ի սկզբանէ, ուր եւ օրէնքն նոր հանապազ զօրանայ: Քանզի այս վարդապետութիւն է մայր եւ խրատիչ եւ բաժանէ ամենեցուն հաւասար, եւ ի սմանէ՝ որպէս ի գլխոյ իջանէ հաւատ քրիստոնէութեան յամենայն մարմին եկեղեցւոյ. որոց ողջոյն եւ խաղաղութիւն ընդհանուր բաշխէ: Քղանցք հանդերձի սորա զուրախարար իւրզն ի պարարտութենէ իւրմէ հեղու. պահէ եւ պարարէ զընդհանուր անդամսն:

Յաղագս որոյ որ ոչ յառաջանայ ի սմանէ իրաւամբք եւ արդարութեամբ, եւ որ ոչ ուղղի յեկեղեցւոյս Հոռմայ, ոչ հաստատի եւ ոչ կերակրի եւ ոչ յագի, այլ սովի կարօտեալ բազմացն՝ զոր տայ սա: Քանզի որ զուլկանսն որսոյ ձկանցն փոխեաց ի մարդիկ եւ ա'ո հրաման յԱստուծոյ արածել զոշխարս իւր՝ հովուէ զսա. եւ որ ոք ոչ սնանի ի փարախ սորա՝ մոլորեալ է: Քանզի հովիւ կարգեցաւ ի վերայ բնակից եկեղեցիս Հոռմայ եւ յարօսու հաւատոյ զնոսին արածէ:

Վասն որոյ եւ դուք, եղբարք սիրելիք եւ որդիք որ հանգչիք ի գիրկս մօր ձերոյ եւ ողջունէք զսորին հաւատ եւ սիրէք յամենայնի զսորա միաբանութիւն, եւ յօդեալ էք յամենայն ճշմարտութիւն եւ յամենայն գործս բարեաց, աղաչեցէք զբարերարութիւնն Աստուծոյ միանալ ընդ սմա եւ միանալ յերկնային նորին բարիսն եւ յօդի ի վէմն, զլուկ անկեան, որ զերկոսեան որմսն խառնեաց ի մի, արար զերկոցունցն օթեւանս մի: Եւ ի վերայ այսր հիման, որ յօդեալ էք զհաւատոյ զշինուածս, պարտիք ջանալ իմաստութեամբ եւ արթնութեամբ, զի եւ ամենայնիւ նմանիցիք մեզ ի պաշտօն Աստուծոյ: Եւ ըստ որում խոստովանիք զամենայն ուղղի դաւանութիւն հաւատոյ, որ ինչ թերի է կարգս՝ ուղղիցէք: Զի այլ եւ այլ գոյն միանձնութիւն մարմնոյ սկիզբն է բորոտութեան. այլ միաբանութիւնն պինդ ունել եւ հաստատուն:

Արդ գիտելի լիցի ձեզ, եղբարք, զի մեք եւ որք ընդ մեզ եղբարք մեր յառաջնոցն ոչ ի մեզ հետեւելն զձեզ խրատեցին, այսինքն ի սուրբ հաղորդութեան բաժակն զուր ընդ գինւոյն խառնել: Բայց մեք զկարգ եկեղեցւոյս Հոռմայ զոչ ցուցեալք՝ այժմ յայտնեմք ձեզ եւ զբարեկարգութիւնն, զոր ունիմք ի հարցն մերոց առաջնոց, զոր հարկաւոր է կատարել լիհապէս: Եւ երեւելի եւ առ ձեզ անձկալի, սիրելիք, մի' ինչ երկիւղ մնասցէ եւ մի' ինչ կարծիք վերջացուսցէ յայսմանէ՝ զոր ցուցանեմք, այլ գարձարուք ի սովորութենէ ձերմէ ի ճանապարհ՝ յոր մեք ընթանամք. զի ի կալն ընդ մեզ միաւոր յանապական հաւատս, մի' ինչ ի մեր պաշտօնն եւ ի ձերն լիցի անհամաձայնութիւն: Վասն

որոյ հաստատուն բուռն առէք զայս իրաւանցս եւ առանց ամենայն կեղակարծութեան. եւ գնացէք զկնի եկեղեցւոյն Հռոմայ ի խորհուրդ հաղորդութեանն, զի որ ոչ ներգործէ այսպէս՝ զրկէ զանձն իւր:

Նոյնպէս կատարիցէք զԾնունդն ի նոյն օրն յոր մեք կատարեմք, յառաջ քան զութ Յունուարի զմեծահոչակ տօնն կատարել. զի որպէս փայլիք պայծառ ի մէջ անօրինաց ի հաւատու, այնպէս պարտիք լինել եւ ի սուրբ պատարագն եւ յամենայն օրս տօնից առանց թերութեան: Եւ մի՛ ինչ պակասութիւն զվայելչութիւն հաւատոց ձերոց տղեղացուցէ: Այլ եւ մեք զսահման կարգաց մերոց եւ զուղութիւնն պարտիմք ցուցանել ամենայն քրիստոնէից ուղիղ սրտիւ եւ զձեզ յամբիծ հաւատող՝ զոր ունիք: Ողջագուրեմք մեծաւ սիրով եւ լիալիս ուրախ եմք հոգով եւ մարմնով յամենայն ժամ, յոր զգիրս ձեր լսեմք եւ զպատգամաւոր հրեշտակս ձեր տեսանեմք զուարճացեալ լինիմք, զի մեծանայք եւ բազմանայք հաւատով եւ խաղաղութեամբ, որպէս լուաք զամենայն գործոց ձեր ճշմարտութիւն՝ պատմեալ ի ճշմարիտ եղբօրէն մերմէ Գրիգորէ Արքեպիսկոպոսէ Փիլիպու (պո)լոյ, որ է ի ճէնջ առ մեզ առաքեալ: Զոր պատուեցաք արժանապէս եւ յաղագս ձեզ բարեաւ կալոյ փառս տուաք գուռութեամբ Աստուծոյ. այնմ որ ի մէջ անհաւատից եւ անօրինաց ազգաց բիւրս բիւր քրիստոնէից պահէ իւր անուանն երկրպագուու:

Յաղագս որոյ փառաւորեցաք զնա յերկրի, եւ առաջի հրեշտակաց յափառեական ինսուլթիւն է յերկինս: Այսուհետեւ սիրով եւ ճշմարիտ ոգուով եւ սրտիւ եկեղեցիս Հռոմայ տեսուչ է ձեր եւ ժողովոյ ձերոյ: Ոմոփորոն քեզ, եղբայր կաթողիկոս, պալիուն, որ է առաջին ամենայն պատուոյ, եւ խոյր զիմոյ գլխոյս առաքեցի, զգեստ պայծառութեան եկեղեցւոյ. զորս ընկալեալ ի ճէնջ որպէս զայելչանաս յայսմ աշխարհի՝ նոյնպէս զօրացիր պայծառանալ ի հանդերձեալ կեանսն:

Ցես այսր զքեզ որպէս բարձր եւ զլուկս ամենայն եկեղեցւոյդ, աղաչեմք, ի մեծի հինգշաբաթուն, որ է յաւագ շաբաթն, զուուր օծութիւնն, որպէս մեք նուիրագործեմք միանգամ յամենայն ամի, օրհնեցէք եւ հեղէք ի ջուր մկրտութեանն եւ կնքեցէք զմկրտեալն եւ օծեցէք զքար սրբոյ սեղանոյն եւ զձեռնադրեալ քահանայիցն զձեռսն եւ զեպիսկոպոսացն զլուկս, որով զօրանան յիւրաքանչիւր պաշտօնս: Կատարեցէք եւ զձեռնադրութիւն եպիսկոպոսացն ի կիւրակէի, զի յայսմ աւուր էջ Հոգին ի զասս առաքելոցն եւ առաքեաց զնոսաքարոզել զաւետարանն յաշխարհիս: Խսկ զկէս սարակաւագս եւ զայլ կղերիկոսս ձեռնադրեցէք յաւուր շաբաթու ի չորս ժամանակս տարւոյն: Զի եւ առաքեալքն պահէեալ եւ աղօթս արարեալ ձեռն ի վերայ եղին աշակերտելոցն:

Արդ, յորժամ զայսոսիկ կատարիցէք ոչինչ իւիք բաժանիք ի մերոց կարգացն. եւ մեք ունելով զձեզ կցորդ ի պաշտօն Աստուծոյ՝

Մինիմք որդիկը երկնաւոր Հօրն: Ուստի, եղբարք սիրեցեալք, զվերագրեալսդ հաստատուն ընկալարուք բոլոր հաւատով եւ հնազանդութեամբ, որպէս զի յայսմ իրի ձեզ մեզ հնազանդելն, որ ընդ ձեօք են ձեզ հնազանդեալք ի բարւոք կարգաւորութիւնս եւ ի գործս արդարութեան, ժառանգեացուք միաբան զերկնային արքայութիւնն:

Գրեցաւ նամակս ի վրանն (Լաղրանն) եւ տուաւ ի Դեկտեմբերի յերկրորդ օրն:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՆԵՐՍԵՍԻ ԼԱՄԲՐՈՆԱՑԻՈՅ

Ի թուին Հայոց ՈԼԴ (1185) եկն Գրիգոր եպիսկոպոս ի Հայրապետէն Հոռմայ Լուսիոյ առ Կաթողիկոսն մեր Տէր Գրիգորիոս, որ էր ի սմանէ առաքեալ. եւ երեր զպատասխանի նամակի Տեառնս մերոյ եւ զԳիրս կարգաց եկեղեցւոյ հոռվմայեցի գրով, եւ եգիտ զՏէրն մեր ի քաղաքն Տարսոն յամսեանն Հոկտեմբերի: Եւ ընկալեալ Կաթողիկոսին սրբոյ զպատուական պալիոնն եւ զիսոյրն ի լրումն պատուոյ իւրոյ՝ գոհացաւ զԱստուծոյ, եւ ետ զնամակն Հայրապետին եւ զգիրսն կարգաց եկեղեցւոյ յիմ նուաստութիւն՝ թարգմանել. զոր յեղաշրջեցի ի հայ բարբառ, միայն յերիշեալ զբանսն քերթողական արհեստիւ, առանց յաւելուածոյ եւ թերութեան:

Իսկ յետ այսր, ի թուին ՈԼԶ (1187) ըստ մեղաց մերոց առաւ սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ յիսմայելացւոց թագաւորին, Յովսէփայ. եւ որ ի նմանէ եկեղեցւոյ սպասաւորքն եւ զօրքն ցիր եւ ցան եղեն յայսդ կոյս ծովուն եւ յայն: Իսկ Հայրապետն Հոռմայ շարժեաց զթագաւորս եւ զիշանսն եւ զզօրս եւ զքաղաքացիս զանազան ազգաց՝ զալ յայսկոյս ի փրկութիւն սուրբ տեղեացն: Եւ ամենեքեան բարձին յօժարութեամբ զփաչն Տեառն Քրիստոսի, եւ եկին մեծաւ աշխատութեամբ: Ընդ որս եկն թագաւորն Ալամանաց, Փիլիպորիք, որ էր ինքնակալ Հոռմայ եւ մեծ քան զամենայն թագաւորս: Եւ սա ոչ ծովով, այլ ընդ ցամաք անցեալ զճանապարհ, անթիւ զօրօք. եմուտ յՈւնկոս (Հունկարիա) եւ եկեալ ձմեռեցաւ ի Մակեդոնիա ի Փիլիպուպոլիս. ի տօն պասեքին անց ընդ ծովն Աւետեաց եւ ծանր տարժանմամբ, հերձեալ բանակս անթիւ խորանաբնակ Թուրքիմանացն. էջ զօրօք հուաք քաղաքին Սելեւկիու Սօրացւոց: Զոր լուեալ Կաթողիկոսն մեր, Գրիգորիոս, եւ իշխողն Էեւոն, ընդ որոյ տէրութեամբ էր Սելեւկիա, փութան մեօք հանդերձ ընդ առաջ նորա մեծաւ ուրախութեամբ, իբրեւ փրկչի այս աշխարհացս: Այլ մեղաց մեր ծանրութիւն կարճեաց զընթացս արքային. զի յանց գետոյն Սելեւկիոյ ախորժեաց լուանալ, եւ ծերութեամբն ոչ զօրեաց ընդդէմ

կալ յորձանացն, հեղծաւ: Իսկ մեր տրտութեամբ պատահեալ եպիսկոպոսացն, որք գային զկնի եւ որդւոյ նորին եւ զօրացն, դարձաք ի Տարսոն: Եւ զի խոստումն էր ինքնակալին ոսկի կնքեալ գրով, Հայոց թագաւոր դնել, պահանջեաց Կաթողիկոսն սուրբ ի նոցանէ զլրումն խոստմանն: Եւ ինձ հրաման ետ զայն թարգմանել, զոր կատարեցի յօրինակէ միոյ եպիսկոպոսաց նորին, որ առ իս իշեւանէր Մուստէր (Մոպսուեստիա) քաղաքի: Որ ունէր իւր զաք ձիավարժից զկնի հազար հեծեալ: Եւ յորժամ թարգմանեցի՝ խորհեցան եւ ոչ յանձն առնուլ զգործն յորժամ ինքնակալն բարձաւ ի միջոյ. այլ իշին յԱնտիք եւ անտի ի Պաղեստին:

Իսկ ես զթարգմանեալ օրհնութիւն թագաւորիս ոչ կամեցայ աղաւաղել, եղի ընդ նախաթարգմանեալ կարգսդ, ոչ համարել աւելորդ զմեր ի սոյն վաստակ, որ ծարաւի էաք եւ Հռոմայ եկեղեցւոյն կարգացն ընդ այլ գիտութեանց. եւ սովաւ զովացաք եւ թողաք զկնի եկեղոցդ, ի փառս Քրիստոսի, որ է օրհնեալ:

Գ.

**ԹՈՒՂԹ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ ՀՐՈՍՄԱՅ ԶՈՐ ԳՐԵԱՑ ԸՆԴ ԶՈՐՄՆ
ԵՒ ԸՆԴ ԹԱԳԱԽՈՐՄՆ ՈՐՔ ԵԿԻՆ ՑԱՅՍԿՈՅՍ ԾՈՎՈՒՆ
ՓՐԿԵԼ ԶՍՈՒՐԲ ՔԱՂԱՔՆ ԵՐՈՒՍԱԼԵՄ ՑԵՏ ԵՐԻՑ ԱՄԱՑ
ԳԵՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԳՐԻԳՈՐ ՏՂԱՑ**

Կղեմէս Եպիսկոպոս, ծառայ ծառայիցն Աստուծոյ, պատուական եղբօր մերում Գրիգորի Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց, ողջոյն եւ առաքելական օրհնութիւն: Խրատն զոր յԱստուծոյ արդար դատաստանէն աշխարհդ արեւելից ի ժամանակս մեր ընկալաւ, հաւատամբ զի առաւել ցաւէ ի սրաի քում, մերձաւոր գոլով սրբոյ երկրին, եւ ունկընդիր վշտին եւ չարչարանացն զոր կրեն: Քանզի ես, ողորմութեամբն Աստուծոյ, ի հաւատ կաթողիկէ հաստատեալ, վասն այսորիկ ոչ կարես հանդուրժել, այլ արտաստօք զգաս զանարգութիւն քրիստոնէից: Նաեւ ո՛յք են որք զանուն քրիստոնէից ունին (եւ) քրիստոնեայք են եւ հանդուրժել կարեն յայլքան անարգութիւն սրբոյ երկրիդ: Որպէս տեսանի զայ այժմ անօրինաց գարչ եւ զագիր պղծութեամբ աղտեղեալ. եւ որ ի նմա սրբութիւնքն որպէս զազր անարգ եւ պիղծ ի նոցին ոտիցն կոխան տուեալ, հաւատացեալքն Քրիստոսի սպանեալք, եւ նոցին սրովքն ջնջեալք: Զոր եւ մեք առանց սաստիկ ցաւոց սրտից մերոց ոչ կարեմք բերել: Նա եւս զի ուժգնանայ չարութիւն ամբարտաւանիցն՝

մինչ զի զպատիւ խաչին փութան բառնալ յաշխարհէ եւ զփոքը ճաճանչ քրիստոնէից, որ միացեալ են յայսմ աշխարհի, ջանան չիջուցանել եւ ամենեւին յոչինչ դարձուցանել: Ո՞հ, ահա դառն են աւուրքս մեր, յորս սուրբ երկիրն Երուսաղէմի կորեաւ, Հաւատացեալքն սպանան, սրբութիւնն Կոխան եղեւ, եւ որ ասացեալ է նախ՝ ողբ մարգարէութեան առ մեզ լցաւ. «Աստուած մատնեաց հեթանոսաց ի ժառանգութիւն պղծել զտաճար սուրբ քո» (Սաղմոս, ՀՀ., 1):

Արդ այս ամենայն ձեզ յայտնի է եւ առանց ստութեան գիտէք վասն մերձաւորութեան գաւառիդ. այլ եւ մեք փութացեալ վաղվաղակի զսոյն յունկն Հաւատացելոց խօսեցաք, որք պատրաստեցան արիութեամբ եւ գան յօդնականութիւն այդմ աշխարհի անձամբ եւ ընչիւք եւ զինուք: Դէմ եղեալ գան համբերել չարչարանաց վասն նորա որ յայդմ սուրբ երկիրդ ծնաւ եւ բազում անարգութեան համբերեաց, եւ ի կատարումն ի նշաւակ խայտառակութեան խաչին զմեղս մեր եթող, եւ յանմահ մահուանէն զմեզ ազատեաց: Առ որ եւ յուսամբ եթէ խրատելովն ուղղէ եւ դարձեալ միխիթարէ, եւ այսու ճանաչին իւրքն՝ զանարգութիւն Քրիստոսի յինքեանս բերելով. յոր եւ ակն ունիմք եթէ ոչ է առանց հաշտութեան բարկացեալ իւրոյ ժողովրդեանս: Վասն զի ի բարկութեանն յիշէ զողորմութիւն, եւ զկնի երթալոյն՝ խնդութեամբ դարձուցանէ: Արդ, որպէս եղ զքեզ Աստուած տնտես եւ Հաւատաց ի քեզ զտգէտ ժողովուրդգ, եւ զքեզ եղ ճշմարիտ լոյս՝ զի տացես լոյս այդմ աշխարհացդ, վերակացու լեր այդմ դառն եւ անձուկ պատահմանդ եւ օգնական. եւ օր ըստ օրէ զառ ի քեզ հաւատացեալ ժողովուրդգ քաջալերեա' եւ զօրացո՛: Զի տեսեալ զքեզ յայս փոյթ ամենայն ժողովք Հայաստանեայց ողք ընդ քեզ են, փութացեալ պատրաստեսցին գալ յօդնականութիւն սուրբ տեղեացն. ո՞րք զինուք, ո՞րք ընչիւք, ո՞րք անձամբ ի սուրբ երկրին դիմեսցին յազատութիւն: Զի զամբարտաւան ազգն անօրինաց ի պատերազմ իւրեանց յաղթահարեսցեն. եւ դոցա ի միաբանութիւն մարտակցութեան որ առ քեզ են եւ արեւմտական զօրքն յայսմ աշխարհէ Աստուծով փութացեալ գան, որպէս զի ժառանգութիւն Աստուծոյ ազատեսցի եւ նոցա պղծութիւն առ ոտս կոխան լիցի. որոց տուաւ այժմ զանիծեալ բերանս ճգեալ եւ զԱստուած հայշոյել: Արդ մեք որ յաջորդ եմք Քրիստոսի, ամենայն բարեգործաց՝ մեղաց թողութիւն տալ գիտացուք յԱստուծոյ տուեալ զայս պատճառ ամենայն քրիստոնէից մեղաց ապաշխարութիւն: Վասն որոյ եւ որք նուիրեն յայս մրցումն զանձանց չարչարանս եւ զընչից ծախս, յուսամք յողորմութիւն Աստուծոյ եւ ի սրբոց առաքելոցն Պետրոսի եւ Պօղոսի շնորհքն, թէ ի պատերազմն մեռանին եւ թէ մնան կենդանի եւ զիսուտումն իւրեանց կատարեն, զի ամենայն մեղաց՝ որոց խոստովանեալ են, զթողութիւն առցեն: Նոյնապէս, թէեւ ի ձեր սահմանաց կամ յայլ գաւառաց ընչիւք օգնութիւն առնեն սուրբ երկրին, թողութիւն առնեմք

որպէս Աստուած սրտից իւրեանց ետ կամք առատութեան եւ որպէս արժէ ծախք սրտից տրիցն: Եւ տե՛ս զայս զգուշութեամբ, պատուական եղբայր, որպէս Աստուած զքեզ ողորմութեամբն իւրով լուսաւորեալ է, զի անձամբդ քո եւ ժողովրդեամբդ՝ որք յաշխարհդ արեւելից ի քէն հովուին, ի սուրբ տեղեացն ազատութիւն յօժարեսցիս գնալ: Եւ որպէս կատարի կամք քո եւ Աստուծով այս խորհուրդս յաջողի, փութացի՛ր զրով քո մեզ յայտնել: Եւ այս յայտնի լիցի քեզ զի թէպէտ եւ մերս մարմնոյ աչաց տեսութենէ բացակայ ես, հոգւոյ աչօք հանապազ զքեզ տեսանեմք եւ ողջագուրեմք սրտով եւ սիրով, եւ զինդրուածս զոր կամիս հեշտութեամբ կատարեմք:

Գրեցաւ ի Հռոմ, ի Լադրանն նախ քան զշորս կաղանդաց Յունիս ամսոյ եւ յերկրորդ ամի եպիսկոպոսութեան մերոյ:

Եւ այս ընդ առաջնոյս բերաւ:

Կղեմէս եպիսկոպոս, ծառայ ծառայից Աստուծոյ, Գրիգորի Կաթողիկոսի Հայոց ողջոյն եւ առաքելական օրհնութիւն: Հաւատամք եթէ անմոռաց ունիս զի Լուսիոս Պապն, որոյ յիշատակն երանութեամբ, որ նախ էր քան զմեզ, ըստ խնդրոյ ձեր առաքեաց զիրք զկարգաւորութեան եկեղեցւոյս Հռոմայ. եւ վասն այսր աւելորդ համարեցաք զմիւռոնն որ ի մէնջ օրհնի՝ ձեր պատուականութեանդ առաքել: Այլ յօժարութեամբ զքեզ որպէս զճմարիտ քրիստոնեայ պատուեմք եւ զձեր խնդրուածս լսեմք:

Գրեցաւ ի Հռոմ, ի Լադրանն նախ քան զԴ. կաղանդաց Յունիս ամսոյ եւ յերկրորդ ամի եպիսկոպոսութեան մերոյ:

Առ Պարոն մեր Լեւոն, որ ի սոյն ժամանակս էր իշխան Կիլիկիոյ եւ Սաւրիոյ եւ լերանց նոցին: Կղեմէս եպիսկոպոս, ծառայ ծառայից Աստուծոյ, մեր սիրելի որդւոյ մեծապատիւ իշխանի Լեւոնի լեռնցոյ ողջոյն եւ առաքելական օրհնութիւն: Խրատն, զոր յԱստուծոյ արդար դատաստանէն աշխարհիդ արեւելից ... (նոյն է եւ այս թղթի բանք անթերի եւ անյաւել, որպէս որ յառաջ նոյն առ կաթողիկոսն սուրբ. զոր աւելորդ համարեցաք գրել կրկին):

RELAZIONI ECCLESIALI ARMENO-ROMANE NEL SECOLO XII

Pubblichiamo qui tre lettere di tre Papi, Innocenzo II (1141-1145), Lucio III (1181-1185), Clemente III (1187), scritte in risposta ai Katolikos armeni Gregorio III Pahlavuni (1116-1166) e Gregorio IV Tgha (1173-1188). Di queste lettere gli originali in lingua latina sono perdute, rimangono però le traduzioni in armeno, fatte probabilmente da Nerses Lambronac'i. Benchè esse siano pubblicate in parte o integralmente, però non sono note ai lettori non armeni, perciò riteniamo opportuno di dare anche la traduzione in lingua italiana¹.

I

La prima lettera di Innocenzo II fu pubblicata da G. Ter Mkrtcian nella rivista «Ararat», 1893, (pag. 133-38), con un commento molto negativo, specialmente riguardo alle affermazioni del Pontefice circa il primato di Pietro.

A pag. 237 della stessa rivista, c'è un memoriale riguardante la lettera di sopra: «Il reverendissimo Patriarca Ter Grigorios, possessore del libro, vi prega di ricordare presso il Signore (nelle vostre preghiere), insieme ai genitori, sorelle e fratelli e con tutti i suoi congiunti. Insieme a loro anche il peccatore scriba Vardan ed i miei genitori. ... Ter Grigorios, servo di Dio e per misericordia di Lui, Katolikos degli Armeni, ho donato questo libro a Esaji Vardapet, per mezzo del nostro fedele legato Cosdantin arcivescovo di Cesarea, che fu mandato in Oriente nell'era (armena) 814 (1365)».

P. L. ALISHAN, nella sua opera «Nerses Shnorhali», pag. 171-172, riporta la testimonianza di Mechitar Aparanec'i riguardante la lettera di Innocenzo e del suo predecessore: «A questo (Grigorio III) scrisse il Pontefice di Roma invitando di celebrare la festa di Natale e del Battesimo insieme alla grande Chiesa di Roma e di tutto il mondo, e di mescolare l'acqua nel santo mistero della messa. Dopo di lui Innocenzo scrisse la stessa cosa, dimostrando per lungo». Esaji Vardapet soprattutto, ha visto la lettera di Innocenzo e la sua risposta, come riferisce P. Alishan: «Il Papa di Roma, Innocenzo, ha scritto nell'era armena 590 (1141) ... oggi l'abbiamo presso di noi con la sua risposta». Da queste due testimonianze risulta che due pontefici abbiano scritto lettere al Katolikos armeno Gregorio III, fratello di Nerses Shnorhali: una in data 1131, quindi al tempo di Onorio II. La

1. Ringrazio la prof. G. Uluhogian, che gentilmente ha corretto la mia traduzione delle lettere. Così pure Mons. Claudio Guerotti, per i suggerimenti che mi ha fatto per la lettera di Lucio III.

seconda per la stessa questione, Innocenzo II in data 1141, che l'abbiamo pubblicata qui sopra. Nel titolo della lettera si fa cenno al fatto che la stessa lettera fosse portata al Katolikos due volte: prima nel 580 (dell'era armena), corrisponde alla testimonianza di Esaji, citata poc'anzi.

Secondo la testimonianza del vescovo Otone di Freizinberg, una delegazione armena arrivò a Viterbo nel 1145, e si presentò al nuovo eletto Papa Eugenio III (1145-1153), il quale scrisse di nuovo una lettera chiedendo le stesse cose dei due precedenti Pontefici, in più mandò al Katolikos il velo ed il pastorale (P. Alishan, Ib., pag 183). Ora l'esistenza di questa lettera viene confermata dagli atti del sinodo di Sis, che lo stesso Alishan riporta nel suo studio: «Troverai la lettera di Eugenio Papa di Roma, che ha scritto a Grigoris Katolikos, fratello del grande Nerses Klajec'i» (P. Alishan, Ib., pag 183). Tre sono le lettere scritte dai tre Pontefici romani al Katolikos Gregorio Pahlavuni (1116-1166). Di queste tre è arrivata solo una, cioè quella di Innocenzo II, nella traduzione armena, che noi trasferendo in italiano, l'abbiamo pubblicata qui sopra.

Questa lettera venne utilizzata nel sinodo I di Sis (1307), perchè ivi fù accettata sia l'aggiunta dell'acqua nel calice della messa, come anche la festa di Natale da celebrare il 25 dicembre.

II

La seconda lettera è di Lucio III (1181-1185), indirizzata al successore di Nerses Shnorhali, cioè a Gregorio IV Tgha (1173-1193). La lettera è la risposta di quella scritta da Gregorio, che chiedeva il Pontificale della Chiesa di Roma. Nel titolo viene chiamato «il libro delle ordinazioni e degli ordinamenti». Il Pontefice raccomanda ancora la conformazione della disciplina liturgica della chiesa armena a quella romana. Però confirma che la confessione della fede è ortodossa. Infatti dice: «E siccome avete la confessione ortodossa della fede, dovete coreggere ciò che è difettoso nella disciplina». Quindi raccomanda ancora la conformità della disciplina liturgica della chiesa armena a quella romana. Cioè l'aggiunta dell'acqua nel calice della messa e la celebrazione della festa di Natale al 25 Dicembre. Alla fine della lettera il Pontefice manda la mitra del proprio capo e l'omoforio o il Pallio, segno della piena comunione della chiesa armena con quella romana².

MEMORIALE DI NERSES LAMBRONAC'I

Nerses Lambronac'i, Vescoco di Tarso, operò al tempo del Katolikos Gregorio IV e fu uno dei più celebri scrittori armeni del XII secolo. Autore del Commentario della divina Liturgia, e rinnovatore di essa. Compilò diversi commentari della sacra scrittura. Il più celebre è il suo Commentario dei Salmi, un grosso volume ancora inedito.

In questo «Memoriale» egli annota la data della lettera di Lucio Papa, che arrivò in Cilicia nell'anno 1185, portata dall'inviatore del Katolikos Gregorio vescovo di Filippopoli. Insieme alla lettera fu portato anche il Pontificale oppure il libro degli «ordini e ordinamenti» della Chiesa romana, che il Katolikos aveva chiesto al Papa. Nerses, dietro l'ordine del Katolikos lo ha tradotto in armeno, così pure la benedizione del re, e lo aggiunse al libro degli ordinamenti.

III

La terza lettera è di Clemente III (1187-1191). Egli scrive sia al Katolikos che al principe Levon, ripetendo la stessa cosa, cioè la richiesta di aiuto alla seconda crociata, che stava arrivando in Oriente. In questa lettera il Pontefice usa un linguaggio molto confidenziale come ad un prelato in piena comunione con la Chiesa romana. E non fa nessuna richiesta dei suoi predecessori circa le modifiche rituali, sia dell'acqua da aggiungere al calice della messa oppure alla celebrazione del Natale il 25 dicembre, e non perché gli Armeni avessero cambiato queste cose.

* * *

Queste lettere dimostrano palesemente, che nel secolo XII la chiesa romana accettava l'ortodossia della chiesa armena nella professione della fede, pur invitandola a conformarsi in alcune consuetudini rituali alle proprie. Infatti scrive Innocenzo II al Katolikos Grogorio Pahlavuni: «Abbiamo avuto notizia della vostra fede ortodossa dalla lettera, che ci ha portato Alberigo, Arcivescovo di Ostia». E poi invita a conformarsi alla disciplina romana.

Lucio III scrive: «Perchè come siete illuminati in mezzo ai pagani per la vostra fede, così dovete essere senza difetto nel santo sacrificio e in tutti i giorni delle feste, e nessun difetto macchi lo splendore della vostra fede».

E dopo questa raccomandazione in segno della piena communione manda il pallio: «Ti mando fratello Katolikos, l'omoforio, cioè il Pallio, che è la prima di tutte le onorificenze, e la mitra del mio capo, veste del decoro della Chiesa».

Infine Clemente III non ponendo alcuna condizione scrive al Katolikos armeno in piena confidenza, perchè venga in aiuto ai crociati, che dovevano arrivare in quel periodo.

È da notare che in queste lettere non c'è nessun allusione di monofisismo della chiesa armena, perchè era talmente palese la professione di fede o del credo, che viene recitato quotidianamente durante la messa, che nessuno può pensare il contrario. Infatti nel credo in uso nella chiesa armena tutt'ora, Cristo viene confessato Dio vero da Dio vero nato e non creato... il quale per noi uomini e per la nostra salvezza discese dal cielo, s'incarnò e si fece uomo, nacque perfettamente da Maria Vergine santa, che prese corpo, anima e intelletto, e tutto ciò che ha l'uomo in verità e non in apparenza». E nella messa il sacerdote prega nel Canone: «Lui, infatti si fece realmente e senza nessuna illusione uomo, e per mezzo della inconfusa unione incarnatosi dalla Deipara e santa Maria Vergine passò attraverso tutte le vicissitudini della vita umana, senza peccato». Quindi chiamare monofisita la chiesa armena, specie aggiungendo eutichiana, o giulianista, è una vera accusa ingiusta, come ancora oggi si legge nella stampa², e si sente perfino da studiosi di cose armene. Certo la chiesa armena ha adottato la formula cirilliana di «una est natura Verbi incarnati» contro Nestorio che affermava fossero due le nature di Cristo.

2. XXI secolo, anno VIII, n. 1 (12) dicembre, 1995, p. 8. «Le comunità cristiane in Medio Oriente».

I

Lettera portata da Roma al katolikos Gregorio (III), prima nel 580

Innocenzo vescovo, servo dei servi di Dio, al nostro venerabile fratello Gregorio, katolikos degli Armeni, e a tutti i vescovi, i sacerdoti e i diaconi, e tutti gli uomini e donne d'Armenia, che per decreto di Dio sono sottoposti a Te, salute e apostolica benedizione.

Abbiamo avuto notizia della vostra fede ortodossa dalla lettera che ci ha portato Alberigo, arcivescovo di Ostia. Quando l'abbiamo letta, con grande gioia abbiamo reso gloria a Dio, che vi conserva saldi nella fede dell'ortodossia in mezzo agli infedeli. Anzi abbiamo ancor più reso grazie perché (Alberigo) ha visto integra presso di voi la fede e la disciplina di questa nostra Chiesa di Roma. Perché tutti coloro che hanno conoscenza conserveranno il principio della fede e della disciplina della Chiesa di Roma.

Infatti, benché Cristo abbia eletto i dodici, però Pietro fu scelto da Lui come capo e primo degli apostoli, così anche questa (Chiesa), che è la sua sede, è la prima di tutte. E perciò fu chiamato Cefa, perché egli è fondamento e capo di tutta la fede, e questa santa ed apostolica Chiesa è madre di tutte le chiese di Dio, ed è confermata nella fede ortodossa dall'apostolo Pietro.

Questa Chiesa di Roma è rimasta immutata e salda nella fede fino a oggi, e non vi si è introdotta nessuna eresia o scisma per via di potere, né fu deviata dalla via apostolica, ma è (rimasta) secondo quanto aveva promesso Gesù Cristo nostro Signore a Pietro capo degli apostoli: «Simone, Simone, ecco che Satana ha cercato di vagliare voi come il frumento. Ma io ho pregato il Padre per te, affinché non venga meno la tua fede. E tu ti convertirai e confermerai i tuoi fratelli»¹.

Questo stesso decreto divino rimase con irremovibile fermezza su questa Chiesa e per esso si conferma ogni sommovimento e difetto delle Chiese delle undici nazioni, e sempre questa Chiesa di Cristo taglia con la falce tutte le zizzanie e le spine e le prepara al fuoco eterno. E siccome è dato da Cristo alla Chiesa di Roma il ruolo di confermare tutte le chiese vacillanti, quindi sono eretici tutti coloro che sono separati da essa e che non seguono la sua dottrina. Perché come il corpo obbedisce al capo, così la Chiesa tutta, che è tempio di Cristo, deve obbedire a essa, che fu istituita da Cristo come capo della Chiesa. Così scrisse il santo e grande vescovo

1. Luc., 22, 31.

di Milano, Ambrogio, e dimostrò che è giusto che tutti obbediscano alla disciplina della Chiesa di Roma.

E per questa ragione abbiamo dovuto ricordare questo, perché abbiamo sentito che la vostra Chiesa armena non mescola l'acqua nel vino nel sacrificio, corpo e sangue, del mistero della Economia di Cristo. E siccome la salvezza dell'anima e del corpo di tutti i fedeli è il mistero del sacrificio di Cristo, siamo dolenti quando non vediamo consenzienti i figli con questo padre. Come il padre quando vede il figlio disobbediente alla sua volontà lo ammonisce alla saggezza e alla conversione, così anche questa Chiesa di Roma si rattrista con affetto paterno e vi esorta a conversione. Infatti, se siete obbedienti a questa Chiesa apostolica, dovete seguire gli ordini e le consuetudini che sono in essa.

Ma bisogna anche che voi guardiate alle undici nazioni cristiane che, tutte, mescolano l'acqua nel santo mistero ed osservano in questo la disciplina e la legislazione della Chiesa cattolica. Ora, anche voi, se siete obbedienti a questa Sede, come avete scritto, dovete rettificare anche questo secondo la nostra disciplina.

Infatti Sant'Alessandro, il pontefice di Roma, quinto successore di San Pietro, così scrive a proposito di questo mistero: «Bisogna che tutti i vescovi insegnino i sacramenti della Chiesa, vale a dire, il battesimo, il matrimonio e il sacrificio, che è il memoriale della passione di Cristo, affinché come Cristo si è immolato sulla croce con il corpo, e uscì sangue e acqua dal suo costato, noi pure dobbiamo compiere il memoriale dello stesso mistero e immolare il corpo, il sangue e l'acqua». Così ordinò il santo Alessandro, il grande e glorioso martire, che aveva ricevuto in modo completo i canoni e le istituzioni da San Pietro e dimostrò che non si deve offrire il sacrificio solo con il sangue, né solo con l'acqua, ma con il corpo, il sangue e l'acqua. Infatti abbiamo sentito ed imparato dal santo Vangelo che quando hanno ferito il costato del Signore non uscì solo acqua o solo sangue, ma sangue e acqua.

Anche l'altro pontefice, San Giulio, così scrive: «Il calice non deve essere di solo sangue, né di sola acqua, ma di entrambe (le cose), ossia di sangue e di acqua». Scrive ancora lo stesso San Giulio: «Se qualcuno offre i sacri doni con una sola materia senza l'altra deve essere sospeso fino a quando sarà pentito e avrà fatto la penitenza secondo i regolamenti della Chiesa».

E Cipriano, il grande martire e vescovo di Cartagine in occidente, scrive: «Riguardo al calice del Signore nostro Gesù Cristo, così si è espresso lo Spirito santo per bocca di Salomone: "La Sapienza ha costruito la sua casa e ha innalzato sette colonne, ha immolato gli animali e ha mescolato il suo vino nelle coppe e ha imbandito la sua mensa. Ha mandato i suoi

servi a proclamare a voce alta: Chi è stolto venga da me, e a chi è privo di senno dice: Venite, mangiate del mio pane, bevete il vino che ho mescolato per voi”»². Questa profezia di Salomone significa il mistero salvifico del Signore nostro Gesù Cristo, che ha mescolato sulla croce e ha dato ai suoi fedeli (sangue e acqua). Con questo il beato Cipriano mostra che non è lecito offrire il sacramento con la sola acqua, né con il solo sangue, ma con il sangue e l’acqua.

Secondo queste testimonianze dei santi Padri è manifesto che chi offre il sacramento del Signore con il solo vino si è separato dalla comunità dei fedeli di Cristo, e chi invece offre il sacramento con la sola acqua lo fa senza Cristo. Infatti la mescolanza del Verbo di Dio con noi appare in questo, che la divinità si è unita veramente con noi e noi siamo diventati membra sue ed Egli è stato chiamato nostro capo. E perciò noi fedeli prendiamo il mistero della croce che si compie sull’altare e ci mescoliamo con Cristo, come scrisse il beato Ambrogio.

Ancora, come vi abbiamo ricordato con le testimonianze dei santi Padri, per la mescolanza del sangue e dell’acqua che si è vista sulla croce, vi facciamo conoscere anche quello che riguarda la festa della natività del Signore nostro Gesù Cristo, secondo la testimonianza degli antichi Padri, avendolo appreso dai santi apostoli che l’hanno trasmesso fino a noi. Infatti abbiamo sentito che voi Armeni non festeggiate la natività di Cristo come lo fanno le undici nazioni. Ora, dovete spiegare perché vi differenziate dalle undici nazioni. Infatti il beato vescovo Giovanni Crisostomo, nell’omelia sulla natività, scrive: «Oggi è nato Cristo», mostrando che la festa della natività è diversa da quella del battesimo. Testimonia la festa della natività del Signore il circuito del sole, poiché nel mese in cui c’è il giorno della natività il sole si gira e il giorno comincia a crescere e la notte a diminuire. Nel giorno della natività di Giovanni, invece, che precede di sei mesi quella di Cristo, i giorni cominciano a diminuire e le notti a crescere. Infatti anche Giovanni predicava al popolo dicendo: «Egli deve crescere e io diminuire»³. E il beato Giovanni Crisostomo scrisse la stessa cosa nell’omelia in cui commenta il concepimento di Elisabetta, madre di Giovanni ed afferma che avvenne il 23 di Settembre, quando il giorno diventa uguale alla notte e il giorno comincia a diminuire e la notte a crescere. Quindi, quanto alla festa della natività di Cristo, riteniamo che siano sufficienti tutte le testimonianze che abbiamo tratto per voi dai sacri libri.

E ripetiamo ancora e ricordiamo alla vostra santa Fraternità che è del tutto conveniente mescolare l’acqua nel mistero del sacrificio di Cristo, e vi preghiamo di ascoltare il nostro invito e di uniformarvi a noi in questo

2. Prov., 9, 2-5.

3. Giov., 3, 30.

mistero, così sarà manifesto il vostro amore e la vostra unione con la nostra Chiesa e con noi. Infatti se questa Chiesa cattolica è madre vostra e capo, è conveniente accettare la volontà della madre ed eseguirla. E la volontà della madre è che siate consenzienti con noi sulla natività di Cristo e sul mistero del sacrificio e a non deviare dalla via della madre e a non separarsi dal capo. E sia così concluso.

Vi ricordiamo ancora e vi supplichiamo dicendo che, abitando in mezzo agli infedeli, dovete apparire luminosi in mezzo a loro e illuminare con la scienza coloro che sono nelle tenebre, come il sole e la luna e le stelle che illuminano l'oscurità del cielo e della terra. Poiché se un uomo santo e ortodosso abita in mezzo ad altri uomini santi e ortodossi, la sua vita santa rimane nascosta a quelli che lo vogliono lodare, mentre viene stimato e lodato colui che in mezzo a uomini ottenebrati irradia la luce della sua vita e della sua fede.

Anche il beato Giobbe diceva queste cose: «Sono diventato fratello degli sciocchi, e compagno degli struzzi»⁴. Lot viene lodato dal santo apostolo Pietro e da tutti i santi perché, pur abitando in mezzo ai Sodomiti, fu gradito a Dio e per le sue buone opere gli angeli lo trassero dalla perdizione. Anzi, anche lo Spirito santo ha parlato a San Giovanni (l'apostolo): «Ti conosco, so da dove sei: dove Satana siede, però tu tieni saldo il mio nome e non mi hai rinnegato»⁵. E Salomone nel Cantico dei cantici ricorda la lode dello sposo alla sua sposa, che è la Chiesa e dice: «Come il giglio in mezzo alle spine, così la mia sposa in mezzo alle fanciulle»⁶.

Il nostro fratello Alberigo non ha potuto raccontare interamente le vostre vicende e quelle degli altri cristiani che si trovano in Oriente. Perciò abbiamo il desiderio di avere notizie di tutto ciò da un uomo veritiero e santo come voi, e preghiamo Dio e la vostra Santità di ritenere conveniente di mandare a questa nostra santa sede il pio e santo vescovo Nerses, vostro fratello germano, e un valente interprete che conosca la lingua armena e quella latina, desideriamo con tutto l'affetto vederlo e appagare in lui il desiderio del nostro cuore. Ed ecco aspettiamo una risposta e la visita del vescovo Nerses, vostro fratello, ma se temete per la lunghezza del viaggio, mandate un altro vostro chierico esperto e un interprete.

E la benedizione del Padre e del Figlio Gesù Cristo e dello Spirito santo sia con voi ora e sempre, nei secoli dei secoli. Amen.

Scritto in Roma, in Laterano, sette giorni prima delle calende di Ottobre [24 Settembre].

4. Giobbe, 30, 29.

5. Apocalisse, 2, 13.

6. Cant., 2, 2.

II

*Lettera del pontefice e papa di Roma
al nostro signore Gregorio, katolikos degli Armeni,
con la quale fu mandato a noi dallo stesso Pontefice
questo Libro delle Ordinazioni e degli ordinamenti della Chiesa*

Lucio vescovo, servo dei servi di Dio, a tutti i nostri venerabili fratelli, a Gregorio katolikos e a tutti i vescovi e abati, figli carissimi, e a tutti gli ordinari delle chiese e a tutti i chierici e a tutti gli Armeni riuniti, salute e apostolica benedizione.

A tutti i cristiani benedizione unanime, confessione di fede immacolata, non per rivelazione del corpo e del sangue, ma dallo Spirito santo. Per la quale confessione la Chiesa di Roma, al cui servizio sono ordinato non per merito mio, è consolidata come sulla roccia della fede con la potenza di Dio. Essa per ordine divino ha autorità su tutta la chiesa e facoltà di insegnare a tutte le chiese e di avere altri membri come discepoli. Infatti a colui che ha le chiavi della misericordia di Dio è stata data questa eredità di doni e di potestà: «Tutto ciò che legherà sulla terra sarà legato in cielo e tutto ciò che scioglierai sulla terra, sarà sciolto in cielo»¹.

Questa chiesa madre è salda come una montagna e il suo fondamento sono i concilii accettabili. E siccome dal principio è consolidata nel suo fondamento, essa sradica tutti gli scismi universali e cancella tutte le impurità degli eretici, e non viene contaminata dalle loro eresie. Perché essa ha lo splendore della fede, quella che il principe degli apostoli ha predicato ed essa ha accettato, ed è apparsa la bellezza del suo splendore senza macchia e tortuosità, che Dio ha dato dal cielo. Anche ad altre chiese concesse di prendere da questa divina fonte potenza, vita e l'acqua della gioia, per la sua santa volontà la rese principe nell'ordine della fede.

Infatti essa è giardino chiuso, fonte sigillata, che non teme i pericoli esteriori; ha in sé molti virgulti di fede e di verità carichi di frutti. Il suo sposo è il nostro Dio e il nostro Signore Gesù Cristo, che è il frutto antico dato accanto al nuovo, che ha cominciato con la grazia e l'ha consolidata fin dal principio, ove cresce sempre la nuova legge. Infatti questa dottrina è madre ed ammonitrice e distribuisce a tutti in ugual misura e da essa discende, come dalla testa, la fede cristiana a tutto il corpo della Chiesa e distribuisce a tutti salute e pace. L'orlo delle sue vesti versa l'olio letificante della sua abbondanza, custodisce e feconda tutti i suoi membri.

1. Mt., 16, 19.

Perciò chi non procede da essa con verità e giustizia e non è diretta dalla Chiesa di Roma, non si rinsalda né si nutre né si sazia, ma resta affamato, privo delle molte cose che essa dona. Infatti colui che ha cambiato la rete da pesca per pesci in quella per uomini e secondo il comando divino di pascere le pecore, le pasce, e chi non si nutre nel suo pascolo è perduto. Perché la Chiesa di Roma fu stabilita come pastore su tutti e li pasce nei pascoli della fede.

Perciò anche voi, fratelli cari e figli, che riposate nel grembo della vostra madre e salutate la sua fede ed amate in tutto l'unione con essa e siete uniti in tutta la verità e le opere buone, pregate la benevolenza di Dio affinché siate uniti ad essa e ai suoi benefici celesti e agganciati alla roccia, pietra d'angolo che ha unito i due muri in uno e dei due ha fatto un'unica dimora. E su questo fondamento, al quale siete incorporati come a edificio della fede, dovete lavorare con saggezza e vigilanza, perché in tutto siate simili a noi nel servizio di Dio. E siccome confessate l'intera retta professione la fede ortodossa, correggete ciò che è difettoso nella disciplina; infatti la varietà dei colori nell'unità del corpo è inizio della lebbra, quindi bisogna tenere salda e ferma l'unione.

Sappiate dunque, fratelli, che Noi e i nostri fratelli che ci hanno preceduto non abbiamo esortato voi a seguirci, cioè a mescolare l'acqua al vino nel calice della comunione. Ora però vi mostriamo la disciplina della santa Chiesa di Roma, che finora non avevamo mostrato, e il buon ordinamento che abbiamo ereditata dai nostri padri predecessori e che bisogna eseguire perfettamente. Non rimanga in voi, cari fratelli, nessun timore manifesto e ansioso, né alcuna opinione vi trattenga dal fare quello che vi mostriamo, ma lasciate le vostre consuetudini per quella strada che noi percorriamo, perché se rimanete uniti con noi in una fede immacolata, non ci sarà nessuna incongruenza fra il nostro e il vostro culto. Perciò afferrate saldamente e senza alcun tentennamento questi statuti e seguite la Chiesa di Roma nel mistero della comunione, perché chi non agisce in questo modo defrauda se stesso. Similmente celebrerete anche il Natale nello stesso giorno in cui lo festeggiamo noi, prima di celebrare la gloriosa festa del 6 di gennaio. Perché come siete illustri in mezzo ai pagani per la vostra fede, così dovete essere senza difetto nel santo sacrificio e in tutti i giorni delle feste, e nessun difetto macchi lo splendore della vostra fede.

Ma anche noi dobbiamo mostrare le regole del nostro ordinamento e le nostre direttive a tutti i cristiani con cuore retto e vi abbracciamo con grande amore in quella fede immacolata che avete, e siamo pienamente contenti nell'anima e nel corpo ogni volta che abbiamo notizia dei vostri scritti e gioiamo quando vediamo i vostri messaggeri, poiché crescite e vi moltiplicate nella fede e nella pace, abbiamo sentito raccontare la rettitudine di tutte

le vostre opere dal vero nostro fratello Gregorio, arcivescovo di Filippopolis, mandatoci da voi. Lo abbiamo degnamente onorato ed abbiamo glorificato il Signore del fatto che voi stiate bene, Lui che conserva adoratori del suo nome in mezzo agli empi infedeli e moltitudini di cristiani. Perciò lo abbiamo glorificato su questa terra e davanti agli angeli nella gioia eterna in cielo.

D'ora in poi la Chiesa di Roma, con amore e spirito e cuore retti, è pastore vostro e della vostra comunità. Ti mando, fratello catolico, l'omoforio, cioè il Pallio, che è la prima di tutte le onorificenze e la mitra del mio capo, veste del decoro della Chiesa, e accoglili da noi e come te ne adorni su questa terra, così tu possa risplendere nella vita futura.

Inoltre ti preghiamo, come alto capo e di tutta la tua Chiesa, di benedire il crisma il Giovedì della grande settimana, come noi facciamo una volta ogni anno. Beneditelo e versatelo nell'acqua del battesimo e segnate i battezzati, ungete con esso la pietra del santo altare e le mani dei sacerdoti ordinati e la testa dei vescovi, perché con esso si fortifichino in ciascun ministero. Eseguite le ordinazioni dei vescovi di domenica, perché in quel giorno lo Spirito discese sulla schiera degli apostoli e li mandò a predicare il vangelo nel mondo. Ordinate invece i suddiaconi e gli altri chierici in giorno di sabato nelle quattro tempore dell'anno, perché anche gli apostoli hanno imposto le mani ai discepoli dopo aver digiunato e pregato.

Ora, quando avrete eseguito tutto questo, in nessun modo sarete separati dalla nostra disciplina. E noi, avendovi partecipi nel ministero di Dio, diventiamo figli del Padre celeste. Quindi, fratelli cari, accettate fermamente in tutta fede e obbedienza ciò che abbiamo scritto sopra, affinché come la vostra obbedienza a noi, così sia l'obbedienza di coloro che sono a voi sottomessi nel retto ordinamento e nelle opere della giustizia, e così possiamo ereditare insieme il regno dei cieli.

La lettera è stata scritta in Laterano, in data due Dicembre.

Memoriale storico di Nerses Lambronac'i

Nell'anno 634 dell'era armena (1185) da parte di Lucio, papa di Roma, venne presso il katolikos Grigorios il vescovo Gregorio, che era stato mandato da lui, e portò la risposta alla lettera del nostro Signore (Grigoris) e il libro delle ordinazioni della Chiesa di Roma scritto in latino. Egli nel mese di Ottobre trovò il nostro signore a Tarso.

Il santo katolikos avendo ricevuto il Pallio e la mitra a pienezza della sua dignità, rese grazie a Dio, e diede alla mia pochezza la lettera del Pontefice perché la traducessi; io la resi in lingua armena, solo adattando le parole al nostro stile, senza nessuna aggiunta né omissione.

E dopo questo, nell'anno 636 dell'era armena (1187) a causa dei nostri peccati fu presa la città di Gerusalemme da parte del re degli Ismaeliti Giuseppe. E i ministri di quella Chiesa e i soldati furono dispersi da una parte e dall'altra del mare. E il pontefice di Roma mosse i re e i principi, i soldati e i cittadini di molte nazioni perché venissero qua a liberare i luoghi santi. E tutti presero di buon grado la croce di Cristo e vennero con grande fatica. Era fra questi anche il re degli Alemanni Federico, che era imperatore romano e più potente di tutti gli altri re.

E questi fece il viaggio non per via di mare, ma di terra e con un innumerabile esercito entrò in Ungheria per svernare a Filippopoli, in Macedonia. Il giorno della festa di Pasqua passò il mare della Nunziata, e con molta fatica dividendo l'esercito dei nomadi Turcomanni scese col suo esercito presso la città di Seleucia in Siria.

Quando il nostro katolikos, Grigoris, e il principe Levon, sotto la cui signoria si trovava la città di Seleucia, ebbero notizia di ciò, insieme con me, gli andarono incontro con grande gioia, come al liberatore di questi paesi. Ma il peso dei nostri peccati troncò il cammino del re, perché mentre passava il fiume di Seleucia, desiderò fare il bagno e siccome era anziano non potè resistere contro la corrente e annegò. E noi dopo aver incontrato con tristezza i vescovi che lo seguivano e il figlio di lui e l'esercito, ritornammo a Tarso. E siccome l'imperatore aveva promesso con una lettera dal sigillo in oro di mettere un re agli Armeni, il katolikos pretese che fosse mantenuta la promessa, e mi diede l'ordine di tradurre la lettera, cosa che io ho eseguito, da un esemplare di uno dei suoi vescovi che alloggiava presso di me nella città di Mamestia; questi aveva un corpo di mille cavalieri.

E quando ebbi tradotto, essi si consultarono e non furono in grado di eseguire la promessa, dal momento che egli [Federico] non c'era più. Ma scesero ad Antiochia, e di là in Palestina. Da parte mia, tradotto l'atto di benedizione del re, non volli distruggerlo, ma lo aggiunsi allo scritto degli ordinamenti che avevo tradotto prima. Non ritenete inutile il mio lavoro, perché avevamo sete degli ordinamenti della Chiesa di Roma, come di altre scienze e con questo abbiamo trovato sollievo e l'abbiamo lasciato ai nostri posteri, a gloria di Cristo, che è benedetto.

III

Lettera del pontefice di Roma al katolikos Grigor Tgha, inviata con l'esercito e i re che vennero da questa parte del mare per salvare la santa città di Gerusalemme dopo tre anni di cattività

Clemente vescovo, servo dei servi di Dio, al venerabile nostro fratello Grigor, katolikos di tutti gli Armeni, salute e apostolica benedizione.

La prova che la vostra terra d'Oriente ha subito nei nostri tempi dal giusto giudizio di Dio crediamo che ancor più afflitta il tuo cuore, poiché sei vicino alla terra santa e senti il dolore e le sofferenze che patiscono. Infatti essendo tu stabilito per la misericordia di Dio nella fede cattolica, non puoi tollerare ciò, ma con lacrime soffri l'umiliazione dei cristiani. Ma chi sono quelli che avendo il nome di cristiani, e di fatto sono cristiani, possono tollerare tanta umiliazione della terra santa? Come si vede questa terra è ora lordata dalla sconcezza dei turpi e impuri infedeli e i suoi sacri luoghi sono calpestati dai piedi degli infedeli come vile e lercia spazzatura. I fedeli di Cristo sono uccisi e sterminati dalle loro spade, cosa che noi non possiamo sopportare senza immane dolore del nostro cuore. Specialmente perché si fortifica la malvagità dei superbi, tanto che si studiano di eliminare dal mondo l'onore della croce e cercano di spegnere e di annientare la piccola lucerna dei cristiani che sono riuniti in codesta terra.

Ahimè, ecco che sono amari i nostri giorni, in cui però la terra santa di Gerusalemme, i fedeli furono uccisi, le cose sacre furono calpestate e si compirono le profezie fatte a noi: «Dio ci ha consegnato in eredità ai pagani, per profanare il tuo santo tempio»¹. Ora tutto questo vi è noto e sapete la verità, data la vicinanza della vostra regione. Ma anche noi ci siamo affrettati a raccontare queste cose ai fedeli, che si sono preparati con coraggio e vengono in aiuto a codesta terra, di persona e con ricchezze e con armi. Affrontando la situazione per sopportare sofferenze per Colui che nacque in questa terra e sopportò molte umiliazioni e alla fine con l'ignominia dello scandalo della croce perdonò i nostri peccati e immortale ci liberò dalla morte. Speriamo in Lui che, mentre ci riprende, ci corregge e di nuovo ci consola, e in ciò si conoscono i suoi, perché portano in loro le umiliazioni di Cristo. In Lui anche speriamo che non sarà adirato senza conciliazione con il suo popolo. Perché nella sua ira si ricorda della sua misericordia e dopo che è partito in lacrime, lo fa ritornare con gioia.

Ora, come Dio ti ha posto economo e ti ha affidato il popolo ignarante e ti ha posto come vera luce, affinché tu dia luce a codesto paese, fatti

1. Salmi, 78, 1.

preposito ed aiuto, in questo triste e doloroso evento, e incoraggia e rafforza ogni giorno il popolo a te affidato, affinché vedendoti in questa cura, tutto il popolo d'Armenia che a te è soggetto, sollecitamente si prepari ad andare in aiuto ai santi luoghi, gli uni con le armi, altri con denaro, altri di persona accorrano alla liberazione della terra santa. Perché vincano la superba nazione degli infedeli nella loro guerra e, nell'unanime aiuto di quelli che ti sono soggetti, anche gli eserciti occidentali si affrettano ad andare da questi nostri paesi con l'aiuto di Dio, affinché l'eredità di Dio sia liberata, e sia calpestata la profanazione di quelli ai quali è stato concesso ora di bestemmiare Dio con la loro bocca maledetta.

Ora, noi che siamo successori di Cristo (concediamo) il perdono dei peccati a tutti i cristiani che operano il bene, sappiamo che da Dio è stata data questa occasione come penitenza dei peccati dei cristiani. Perciò tutti coloro che offrono in questa gara le proprie sofferenze o le spese materiali, sperino nella misericordia di Dio e nella grazia dei santi apostoli Pietro e Paolo, che se muoiono nella guerra o se restano vivi e compiono la loro promessa avranno la remissione di tutti i loro peccati, che avranno confessato. Similmente, anche a quelli che dai vostri paesi o da altri portano aiuto con beni materiali alla terra santa, concediamo la remissione dei peccati, nella misura della volontà generosa che Dio ha dato ai loro cuori e nella misura del valore delle loro offerte.

Considera con attenzione ciò, venerabile fratello, come Dio ti ha illuminato con la sua misericordia affinché tu in persona e con la tua gente, che è guidata da te nel tuo paese in Oriente, andiate in aiuto per la liberazione dei luoghi santi. E quando la tua volontà sarà eseguita con l'aiuto di Dio, affrettati a scrivercelo. E questo ti sia manifesto, che sebbene tu sia lontano dagli occhi del corpo, ti vediamo continuamente con gli occhi dello spirito e ti abbracciamo col cuore e con amore e siamo pronti a eseguire ogni tuo desiderio.

Scritto a Roma in Laterano, quattro giorni prima delle Calende di Giugno [29 Maggio], nel secondo anno del nostro pontificato.

Anche questa fu portata con la precedente lettera:

Clemente vescovo, servo dei servi di Dio, a Grigor, katolikos degli Armeni, salute e apostolica benedizione.

Crediamo che tu ricordi sempre che il papa Lucio, di beata memoria, nostro predecessore, secondo la vostra richiesta, ha mandato il libro degli

ordinamenti [?] della Chiesa di Roma. E per questa ragione abbiamo ritenuto inutile mandare alla vostra Reverenza il crisma benedetto da noi. Ma di buon animo ti onoriamo come vero cristiano ed ascoltiamo le vostre richieste.

Scritto a Roma, in Laterano, quattro giorni prima delle Calende di Giugno [29 maggio], nel secondo anno del nostro pontificato. [1188]

Al Barone nostro, Levon, che in quel tempo era principe di Cilicia e di Sauro e delle sue montagne.

Clemente vescovo, servo dei servi di Dio, al nostro caro figlio, onoratissimo principe Levon delle montagne, salute e apostolica benedizione.

La prova che la vostra terra d'Oriente ha subito dal giusto giudizio di Dio...

(Il contenuto di questa lettera è senza omissioni e aggiunte come quella precedente al santo Katolikos. Quindi riteniamo inutile scriverla una seconda volta).